

BYGGESKIKKVEILEDER

Bygninger i seterlandskap

Forollhogna
nasjonalpark

**Forollhogna nasjonalpark med
tilliggende landskapsvernområder**

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Byggeskikkveilederen er utarbeidet på oppdrag fra:

Innlandet fylkeskommune og Trøndelag fylkeskommune
Verdensarvrådet for Røros bergstad og Circumferensen
Nasjonalparkstyret for Forollhogna

Nasjonalparkstyret
for Forollhogna

Arbeidet er finansiert med midler fra:

Innlandet fylkeskommune og Trøndelag fylkeskommune
Utvalgte kulturlandskap i Trøndelag og Innlandet
Verdensarvmidler fra Riksantikvaren
Nasjonalparkstyret for Forollhogna

Styringsgruppa har bestått av:

Tore Lahn/Einar Stamnes (Innlandet fylkeskommune)
Hauke Haupt (Trøndelag fylkeskommune)
Torfinn Rohde (verdensarvkoordinator)
Astrid Alice Haug (nasjonalparkforvalter Forollhogna)

Os i Østerdalen

02.12.2020

Tekst, foto og illustrasjoner:

Norconsult AS v/Birgit Wikan Berg (Siv.ark. MNAL)

Framsidedfoto: Jan Egil Jægersborg (Hiåvollan i Endalen)

Baksidefoto: Berit Broen, SNO (Synnerdalen i Budal og Trøvollen på Kløftåsen i Vangrøftdalen)

Et område med mange kvalitetsstatuser:

Veilederen tar utgangspunkt i Forollhogna nasjonalpark med tilliggende verneområder: Grøntjønna naturreservat og 8 landskapsvernområder (seterdaler). Området er i tillegg berørt av to store utvalgte kulturlandskap: Seterdalene i Budalen i Midtre Gauldal og Vangrøftdalen og Kjurrudalen i Os. Se bakside. Store deler av verneområdene i Forollhogna inngår også i Verdensarven Røros bergstad og Circumferensen. Se kart s. 5

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Forollhogna nasjonalpark	side 4
Forord	side 6
Hva er byggeskikk?	side 7
1 Bygninger i landskapet	side 8
2 Bygningstyper	side 10
Seterstuer	side 10
Fjøs	side 16
Løer	side 20
Vedskåler	side 22
Avkjølinger og mjølkeramper	side 23
Slåttebuer	side 24
Buer og naust i fjellet	side 25
Hytter	side 26
3 Bygningsdeler	side 28
Fundamentering	side 28
Golv	side 30
Vegger i loft	side 31
Vegger i grovt bindingsverk	side 33
Tak og tekking	side 34
Vindskier	side 37
Piper og ildsteder	side 39
Dører	side 41
Vinduer	side 43
Dør- og vindusomramming	side 44
Panel	side 45
4 Overflatebehandling	side 47
5 Utomhus	side 50
Gjerder	side 50
Uteplasser	side 51
Gapahuker	side 52
Flaggstenger	side 53
Antenner og solceller	side 54
6 Standardheving	side 55
Ordforklaringer	side 56
Litteratur og kildehenvisninger	side 58

FOROLLHOGNA NASJONALPARK

Forollhogna-området er et tilnærmet urørt høgfjellsområde omgitt av daler med tradisjonsrik bebyggelse, aktivt landbruk og levende setermiljø. Forollhogna nasjonalpark med 8 tilgrensende landskapsvernområder ble samlet vernet ved Kgl. res. 21. desember 2001. I tillegg inngår Grøntjønna naturreservat (fredet ved Kgl. res. av 18. des 1981) som en naturlig del av fjellområdet.

Nasjonalparken strekker seg over 6 kommuner: Midtre Gauldal, Rennebu og Holtålen kommune i Trøndelag, og Os, Tolga og Tynset kommuner i Innlandet (gml. Hedmark). Røros kommune berøres av landskapsvernet. ». Innenfor verneområdene i Forollhogna er det nærmere 1700 bygninger. De fleste bygningene er seter- og utmarksbebyggelse. I tillegg er det et betydelig antall tilsvarende bygningstyper og bygningsmiljø i randsona til verneområdene.

Verneområdene i Forollhogna er et naturlig sammenhengende område på rundt 1500 km² der fjellområdet i hovedsak har status som nasjonalpark, mens seterdalene inn mot fjellet har status som landskapsvernområder. Seterdalene i Budalen og Vangrøfdalen og Kjurrudalen har i tillegg status som Nasjonalt Utvalgte Kulturlandskap.

Bjørkåsvollen, Synnerdalen

LANDSKAPSVERNOMRÅDENE

Budalen landskapsvernområde er på 33,6 km² og ligger i den sørlige delen av Midtre Gauldal kommune. Verneområdet omfattes av Budalsdalen som strekker seg fra Tovmoen og sørøst-over til Synnerdalen. Rik vegetasjon har gitt grunnlag for aktiv seterdrift, slått og utmarksbeite.

Forddalen landskapsvernområde er på 30,9 km² og ligger hovedsaklig i den sørøstlige delen av Midtre Gauldal kommune, mens ca. 2 km² ligger i Holtålen kommune. Verneområdet omfatter de øvre delene av Forddalen og Nekjådalen.

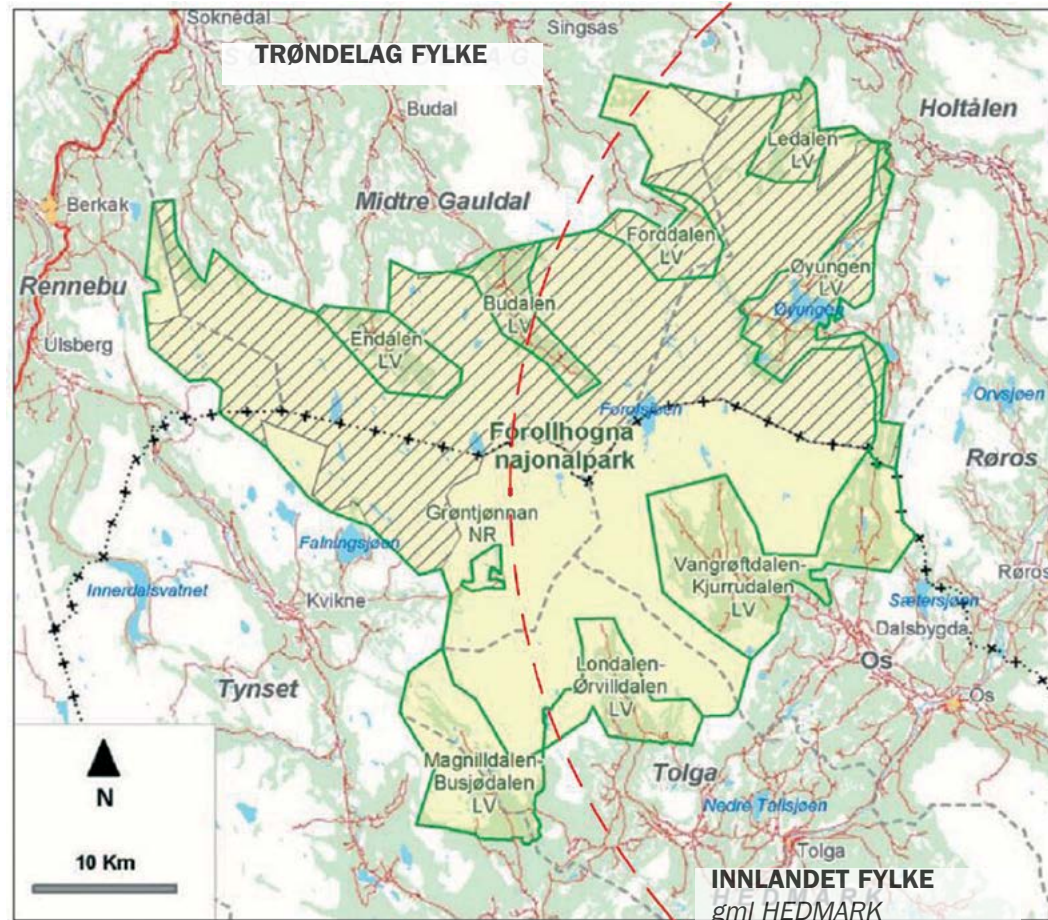
Endalen landskapsvernområde er på 35,6 km² og ligger i den sørvestlige delen av Midtre Gauldal kommune. Verneområdet omfatter den sørlige delen av Endalsdalen, som er en relativt åpen dal. Rik vegetasjon har gitt grunnlag for aktiv seterdrift, slått og utmarksbeite. Mange funn av kulturminner vitner om bruk i lang tid.

Øyungen landskapsvernområde er på 71 km² og ligger hovedsakelig i Holtålen kommune. 6 km² ligger i Røros kommune. Mange sjøer preger landskapsvernområdet. Øyungen er den største og utgjør 6,3 km². Området er variert fra fjell, til myr, vann, barskog og fjellbjørkeskog. Det er mange setrer i området, men få i aktiv drift.

Ledalen landskapsvernområde ligger i Holtålen kommune og dekker et totalareal på 26 km². Ledalen er en gammel seterdal, men med liten aktivitet i dag. Her finnes ulike utforminger av gammel kontinuitetsskog av gran og furu. Det er gjort flere funn av slagghauger etter malmsmelting.

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLEGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

- Verneområde
- Statsgrunn
- Fylkesgrense
- Kommunegrense
- Circumferensen
- LV Landskapsvern-område

Forollhogna nasjonalpark deles av fylkesgrensen mellom Trøndelag og Innlandet og strekker seg over 6 kommuner. I randsonen ligger det 8 landskapsvern-områder og ett naturreservat. Deler av verneområdene inngår også i Circumferensen rundt Røros Kobbervik.

Londalen og Ørvilldalen ligger i Tolga kommune er 49,7 km² stort. Landskapet er kupert med to dominerende forsengkninger langs elva Lona og Ørvilla. Spor fra siste istid preger landskapsbildet, i spesielt nordre del av verneområdet. I søndre del av verneområdet er det aktiv seterdrift, mens det i nordre del av dalen er aktivt beite med sau.

Magnildalen og Busjødalen er to seterdaler som ligger i Tynset og Tolga kommuner. Området er på 78 km². Området er kupert og variert og innehar flere vatn, myrer, fjell, beite- og seterlandskap. Ved Magnillsjøen er det ei åpen og spesielt fin setergrend. Området er et viktig beiteområde for sau fra Tolga og Tynset kommuner og for storfe fra Magnillsjøen setersameie.

Vangrøftdalen og Kjurrudalen landskapsvern-område ligger i Os kommune og er det største landskapsvern-området i randsona til Forollhogna. Området utgjør 126 km². Rik og variert vegetasjon har gitt grunnlag for aktiv bruk av utmarksressursene gjennom lang tid. Aktiv bruk av utmarka preger fortsatt området med setring, utmarksbeite og slått.

Grøntjønnan

NATURRESERVAT

Grøntjønnan naturreservat dekker et areal på 5,4 km² og ligger over skoggrensa ca. 10 km øst for Yset på Kvikne i Tynset kommune. Grøntjønnan er et våtmarksområde med frodig vegetasjon og rikt fugleliv. Bergartene i området er næringsrike og forvitret lett.

FORORD

Felles byggeskikkveileder

De ulike landskapsvernområdene rundt nasjonalparken har sine særtrekk, men er likevel nært beslektet, både ut fra naturgitte og historiske forhold. Det er derfor naturlig å se på området som en helhet. Formålet med å ha en felles formingsveileder er at den skal gi en bedre forståelse for helheten innen verneområdet når det gjelder bygningsmiljøet og de verneverdiene dette representerer.

Til tross for store likheter, så finner vi også noen ulikheter fra den ene bygda til den andre. Dette er særpreg som det er viktig å ta vare på, nettopp for å synliggjøre lokale varianter av den felles byggeskikken. Hovedtyngden av bygningsmassen som ligger innenfor verneområdene er i kommunene Tolga, Os, Holtålen og Midtre Gaudal. De fleste eksemplene i denne veilederen er derfor hentet fra disse områdene.

Det ble utarbeidet kommunevis byggeskikkveiledere i tiden etter vernevedtaket i 2001. Disse veilederne, samt Sør-Trøndelag fylkeskommunes veileder "Nybygging i seterlandskap" er lagt til grunn for denne felles veilederen.

En felles byggeskikkveileder er ment å være et hjelpemiddel til å forstå den lokale byggeskikken i Forollhogna-området, både for de som har eiendommer innenfor verneområdene og for vernemyndighetene. Veilederen vil også kunne brukes for de seterområdene som ligger utenfor selve verneområdene i de aktuelle kommunene. Noen av eksemplene er derfor hentet utenfor verneområdene.

Å tilrettelegge for fortsatt bruk av området og bygningene, basert på god innsikt i tradisjonene, er det viktigste virkemiddelet vi har for å oppnå formålet med vernet.

Denne veilederen er ment å være et hjelpemiddel i alle saker som berører bygningene innenfor verneområdet, enten det gjelder spørsmål om vedlikehold, reparasjon, istandsetting, tilbygg, restaurering, rekonstruksjoner, bruksendring eller oppføring av nye bygninger (se ordforklaringer s. 56)

Det er verneforskriftene med tilhørende forvaltningsplaner som gir rammer for hva som tillates innenfor det enkelte verneområdet.

VERNEFORMÅLENE

Verneformålet i de enkelte landskapsvernområdene er beskrevet i forvaltningsplanene. Disse er relativt like, noe som også gjør det hensiktsmessig å se på området som en helhet. Her gjengis verneformålet for noen av områdene:

Budalen

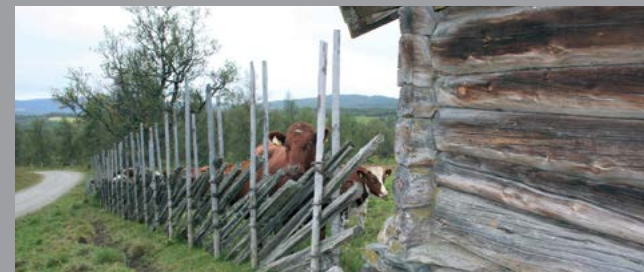
"Formålet med opprettelsen av Budalen landskapsvernområde er å ta vare på et særpreget natur- og kulturlandskap med tilhørende planteliv, der seterlandskapet med seterbebyggelse, setervoller og kulturminner utgjør en vesentlig del av landskapets egenart."

Vangrøftdalen og Kjurrudalen.

"Formålet med opprettelsen av Vangrøftdalen og Kjurrudalen landskapsvernområde er å ta vare på et særpreget og vakkert natur- og kulturlandskap, der seterlandskapet med seterbebyggelse og setervoller, vegetasjon og kulturminner, skapt gjennom aktiv jordbruksdrift, utgjør en vesentlig del av landskapets egenart."

Londalen og Ørvilldalen

"Formålet med opprettelsen av Londalen – Ørvilldalen landskapsvernområde er å ta vare på et særpreget og vakkert natur- og kulturlandskap, der vegetasjon, seterlandskap med seterbebyggelse og setervoller, slåtteenger, utmarksslåtter og kulturminner utgjør en viktig del av landskapets egenart."

Storhaugvollen, Svartåsen

HVA ER BYGGESKIKK?

Mange har forsøkt å gi en entydig definisjon av begrepet byggeskikk. Ordet brukes i mange ulike sammenhenger og betydningen kan variere.

I denne sammenheng brukes ordet byggeskikk om en bygge- måte som har utviklet seg over tid på en slik måte at vi klart ser sterke fellestrekk i bebyggelsen i et geografisk område.

Bebyggelsen i seterdalene har endret seg over tid, men endringene har skjedd langsomt, langsommere enn for gårdsbebyggelsen nede i dalen. Ressursene har vært knappe og behovene for modernisering har vært mindre. Det er derfor en relativt ensartet bebyggelse vi finner i seterdalene og i utmarka i dag.

Våre forfedre var i langt større grad enn oss avhengig av de naturgitte forholdene på stedet. De måtte spille på lag med naturen i alle sine prioriteringer og valg. Dette var med på å bestemme både plassering av husene, utformingen av dem og materialbruken.

Påvirkningen fra andre deler av landet var begrenset. Regionale særpreg fikk, i langt større grad enn i dag, utvikle seg over tid og danne lokale variasjoner. Mellom de ulike bygdene rundt Forollhogna kan vi derfor også registrere små ulikheter i byggeskikken.

Når vi skal forsøke å beskrive det særegne med byggeskikken i fjelltraktene våre i forhold til byggeskikken vi finner i andre deler av landet, er det fristende å sitere Johan Meyers skildringer fra sist på 1800-tallet: «**..Østerdalsbonden har resolutt holdt alle ytre prydelementer borte. Allikevel vet han å opprettholde tunets verdige preg gjennom vakkert avveide hovedforhold, utsøkt tømmervirke og god tømring såvel ved innhus som uthus**». Dette er en beskrivelse som vi uten problemer kan si gjelder for alle bygdene rundt Forollhogna.

For å kunne føre denne byggeskikken videre, må vi ha med oss forståelsen av hvorfor husene er blitt slik de fremstår i dag. Vi lever i en tid der mange har god råd. Nøkternhet kan ikke sies å være det mest framtrædende i dagens samfunn. Landbruket har endret seg radikalt, og mange setrer er ikke lenger i drift og seterbygningene blir i mange tilfeller brukt til fritidsformål. Summen av disse samfunnsmessige endringene setter verneverdiene under press. Byggeskikken er ikke statisk, så vår egen tid må også få plass i tradisjonen, men valgene vi gjør må springe ut av en forståelse for hva som ligger til grunn for tradisjonene.

Håndverkstradisjonene stod sterkt fram til industrialiseringa skjøt fart på slutten av 1800-tallet. Utviklingen til da hadde gått langsomt. Forrige generasjons kunnskap og erfaringer var like relevante for den neste generasjonen. Slik ble håndverket utviklet og tilpasset våre lokale forhold.

Materialkunnskap var en naturlig del av håndverkertradisjonen. Treet ble felt, skåret og sortert ut fra en inngående kjennskap til tre som byggemateriale. I dag er mye av denne kunnskapen glemt. Utvalget i materialer og farger var også svært begrenset, noe som igjen bidro til at bebyggelsen ble mer ensartet enn det vi opplever i dag.

En sterk gjenbrukstradisjon har vært med på å prege byggeskikken. Tømmerhus er godt egnet for flytting og gjenbruk. Husene som var blitt for små og dårlige på gården, ble gjerne flyttet til seterdalene. Likedan ble gamle bygningsdeler som dører, vinduer, panel og golvbord tatt vare på og brukt om igjen i seter- og utmarksbebyggelsen. Det er også mange eksempler på at hele setrer (med alle hus) ble flyttet til nye tomter. Dette gjør den eldre seterbebyggelsen ekstra interessant.

Nøkternhet preget folket i fjellbygdene ...og det de bygde!

1. BYGNINGER I LANDSKAPET

Seterbebyggelsen er en viktig del av landskapsbildet, noe som også er presisert i verneformålene. Det er vesentlig at vi ser helheten i dette bildet, der vern av et kulturlandskap ikke handler om enkeltbygninger, men om et samlet bygningsmiljø.

Det var alltid praktiske hensyn og funksjonelle krav som bestemte hvor og hvordan seteranleggene ble bygd opp.

Det måtte være gode beiteforhold rundt vollen. På selve vollen skulle det kunne dyrkes gras, altså måtte det være dyrkbar mark. Avstanden til sikker vannkilde var viktig både for stell av dyra, til matlaging og til avkjøling av mjølka. Bygningene skulle stå tørt, og ble derfor ofte plassert på små forhøyninger i terrenget. Mange seteranlegg i dalbunnen ligger på slike rygger i nærheten av en bekk eller ei elv.

Setervollene ligger som åpne områder omgitt av frodig beitemark. Det var praktisk både for folk og dyr at seteranleggene lå i slike grender. Beiteområder og slåttenger ble bevart som store sammenhengende utmarksområder og folk dro gjensidig nytte av hverandres naboskap.

Hestflottavollan, Endalen

LIKT OG ULIKT

Det er ikke åpenbare forskjeller mellom landskapsvernomsrådene når det gjelder hvordan bygningene er plassert i landskapet. Alle områdene preges av setrer med åpne tunformer hvor bygningene er plassert mer uavhengig av hverandre, men som likevel danner en harmonisk helhet. Seteranlegg i dalbunnen eller litt oppe i lia er vanlig. Det vi sjelden ser i våre trakter er anlegg som ligger oppe på markante rygger eller åser. De enetasjes bygningene glir stillferdig inn i landskapet.

Grøntjønnan, Tynset (Foto: Per Hvamstad)

I brattere terreng ligger setertunene som rekketun, der bygningene ligger langsetter terrenget. Dette ser vi eksempler på i Synnerdalen.

Setrengsvollen og Øyavollen i Synnerdalen

BYGGESKIKKVEILEDER - LANDSKAPET

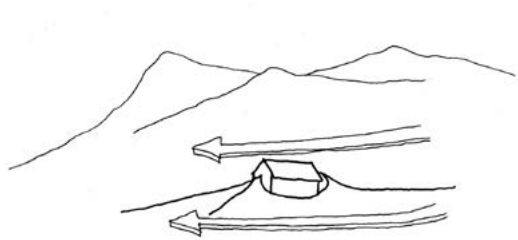
FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLEGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Et seteranlegg består i regelen av ei seterstue, fjøs, og løer. Enkelte anlegg kan også ha to seterstuer. På noen setre finner vi også stall med stalløe, grisehus, sauefjøs, kalv- eller geitfjøs, vedskål, masstu, møssmørbu og kokhus. Setertunets organisering karakteriseres ved at bygningene har en fri plassering i forhold til hverandre. Vi finner ikke de lukkede firkanttunene her, noe som er mer karakteristisk for gårdsbebyggelsen nede i bygda.

I skrånende terreng ser vi både at hus står «opp-ut» (med møneretningen på tvers av terrenget) og at de står med møneretningen langsetter terrenget. Fjøsene står ofte med møkkkjelleren mot fallende terreng av rent praktiske årsaker. Mindre hus, som løer, masstuer og buer står også ofte med gavlen ut mot dalen. Seterstuene står som oftest med setret mot sør eller mot utsikten, mens masstua vender mot nord, noe som bidrar til å holde den kjølig.

Eggengvollen, Langsætran i Vingelen

Fremherskende vindretninger ble gjerne avgjørende for plasseringen av bygningene. Setehusene ble brukt som husly på turer til og fra måssåfjellet og når høyet skulle fraktes ned på vinterføre. Da var det viktig at inngangen var snøfri. Snøen samler seg på le side, så vi ser ofte at setrene ligger med lengderetningen langsetter dalen, parallelt med fremherskende vindretning.

Fjøs og løer står i utkanten av innmarka, mens masstu, kokhus eller vedbu står nærmere seterstua. I utmarka ligger et stort antall utmarksløer, slåttebuer, naust og fiskebuer.

Enlivilen i Endalen

GODE RÅD OM PLASSERING AV BYGNINGER

- Nye bygninger må plasseres slik at de får en naturlig plassering ut fra funksjonen de har.
- Nye bygninger må legges slik at de blir en naturlig del av eksisterende tunform
- Unngå dominerende plassering av nye bygninger
- Unngå lukket tunform
- Store, nye fjøs må få en mest mulig dempet plassering
- Vurder høydene på tomta. Unngå fyllinger/ skjæringer og høye grunnmurer. Det tilsier at lange bygg bør følge terrengknotene.

2. BYGNINGSTYPER

SETERSTUER

Ei typisk seterstue består av en smal og rektangulær bygningskropp i en etasje. Den har som oftest en tredelt plan med et skjæle i midten med masstu og sengerom/ oppholdsrom i hver sin ende, begge med inngang fra skjælet. Størrelsen på skjælet kan variere. Masstu og sengerom er som hovedregel bygd i tømmer mens skjælet er i grovt bindingsverk med stående bordkledning utvendig. Vekslingen av liggende tømmer og stående panel gir seterstua en særpreget karakter. Vi ser sjelden seterstuer som er bygd kun i tømmer, eller kun i bindingsverk.

Skjælet ble brukt til koking og ysting. Derfor ble betegnelsen kokseter ofte brukt om dette rommet. I masstua ble ost og annen mat oppbevart, så dette rommet skulle holdes kaldt. Det ble derfor ofte lagt mot nord og hadde ikke vindu, kun en liten lufteglugg. Seterstuene er ofte gjenbrukte bygninger, eller de er bygd opp av deler av bygninger fra gården, så ofte er bygningsdelene eldre enn selve huset. Her kan vi blant annet finne spor av gamle Øterdalsstuer.

Seterstue på Hestflottavollan i Endalen

Noen seterstuer har bare to rom, som denne i Båttjønndalen

Åsvollen i Kjurrudalen med masstu murt inn i bakken

Nyere seterstue ved Hegsethvollan, Hessjøen

LIKT OG ULIKT

De ulike dialektene rundt Forollhogna har litt forskjellig benevnelser både på bygninger og bygningstyper på setra. I Midtre Gauldal og Holtålen benevnes seterstua som "sæterbua" eller bare "bua". På Hedmark-sida brukes "sætra" både om seterhuset og selve seter-vollen. "Sætret" er betegnelsen på den tømrede delen i seterhuset. Setervollen blir ofte bare kalt «vollen». Dette gjelder for hele området.

Uviklingen av seterstua som bygningstype har nok i hovedsak fulgt det samme mønsteret i alle dalførene rundt Forollhogna. Samtidig ser vi enkelte særtrekk. I boka "Sætertrakter i Vingelen" beskrives det hvordan seterstuene i Vingelen har endret seg:

"Det første husvære var i følge E.Trøen (1823-1897) bare ei ljobu og mulig ei masstu (matstue). Det eldste sætret (sæterbua) var lite, (kanskje bare ca 3 x 4 m). Inventaret var spartansk, det var skorstein som tok stor plass. Senga var veggfast, både ei kortsida og ei langside var felt inn i veggen. Over døra var hylla der ost ten sto. En så ganske snart at det var behov for større lagerplass for smør og ost, og da vart masstua bygd att åt. Her skulle det være kaldt, så den vendte mot nord, hadde bare en liten lufteglugg og jordgolv. Fra først av var det dør rett fra sætret og inn i masstua, men da gikk det fort varme inn der, og etter hvert vart sætret og masstua skilt med et skjæle i mellom. Skjælet var ofte åpent, eller hadde delt port og skorstein vart satt opp. Dette vart rommet for det daglige stellet som koking (ysting), kinning, matlaging og oppvask. Noen sætrer hadde eget kokhus. Med tida vart sætrer større og med mer innbo, møbler og utstyr som ikke var i bruk heme på garden havna på sætra. På de fleste sætrene, i alle fall på vestsida i bygda er det kommet til et vetlsæter, plassert på baksiden i vinkel på sæterhuset. Det var blitt behov for mer soveplass."

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLEGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Panelet er som hovedregel malt, mens tømmerveggen står ubehandlet.

I senere tid kan det være gjort endringer som visker ut sporene av det opprinnelige seterhuset. Det kan være at det har kommet til flere tilbygg, eller at tømmeret, helt eller delvis, er kledd med panel.

Seterstue på Langsåvollen i Båttjønndalen har fått ny kledning og flere tilbygg.

Størrelsen på seterstuene varierer en del, både mellom de ulike landskapsvernområdene, men også mellom voller i samme dalføre. Det er alltid noen unntak fra hovedregelen, men det mest vanlige er at lengden på ei seterstue kan være mellom 7 og 15 m. Bredden er gjerne ikke mere enn 3-5 meter. Hovedinntrykket er et langt, smalt og lavt hus. Høyden på langveggen er som regel ikke mere enn 1,7- 1,9 m, og mønehøyden er sjelden mere enn 2,7 - 2,8 m. Takvinkelen er nokså standard og er bestemt ut fra fjerdungsørst. Det vil si at høyden på gaveltrekanten er en fjerdedel av husbredden. Noe som gir en takvinkel på 27 grader. Det var ikke vanlig med vindfang. Man gikk rett inn i skjælet. I senere tid kan det være bygd på et vindfang eller et takoverbygg over inngangsdøra.

Det var små eller ingen vinduer i masstu, ofte bare ett lite vindu i skjælet (ved siden av inngangsdøra) mens setret ofte hadde et større vindu i gavlen i tillegg til ett på den ene langveggen.

LIKT OG ULIKT

Båsmur er en lokal variant av skorstein. Det er en utvendig murt pipe. Dette ser vi flere eksempler på i grensetraktene mot Sverige. Det finnes fortsatt en del seterstuer i Dalsbygda med denne typen ildsted. En forklaring kan være at seterstuene i Dalsbygda er relativt smale og at båsmuren var en arealeffektiv måte å bygge skorstein og grue på i tilknytning til skjælet.

Båsmur i Mastukåsen, Vangrøftdalen

Vedtekje i Mastukåsen, Vangrøftdalen

Vedtekje er et inntrukket parti på langveggen der ved og annet utstyr ble oppbevart. Det kunne også være bygd et lite takoverbygg i gavlen for oppbevaring av ved. Vi finner denne byggemåten både i Vingelen og Dalsbygda, men har så langt ikke registrert det i de andre områdene.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Kjeller under seterstuene har ikke vært vanlig, men noen setrer har murt kjeller under deler av seterstua. Inngangen til kjelleren var da fra utsida.

Murt kjeller under seterstue, Øyungen

Frittstående jordkjeller finner vi flere eksempler på, som her i Båttjønndalen ved Øyungen

Det finnes noen få eksempler på seterstuer som er bygd sammen med fjøset eller et uthus. Trøvollen i Skarvdalen i Vangrøftdalen var tidligere bygd sammen med et steinfjøs. Samme byggemåte ser vi i SEFRAK-registeret for Ytterhaugsvollen i Mastukåsen. På Raudåvollen ved Øyungen er det et eksempel på at seterstua er bygd sammen med uthus /fjøs.

Ved Øyungen og Hessjøen er tømmeret i de fleste seterstuer i dag kleddt utvendig med stående panel slik at hele seterstua har samme type kledning. Panelet er som oftest malt rødt. Dette har endret det opprinnelige bildet av seterstuene slik at det i dag er sjelden å se synlig tømmer i seterstuene i dette området. De gamle setrene i området er i all hovedsak tatt i bruk som fritidsbebyggelse. Dette har gitt området en større grad av "hyttifisering" enn i de andre landskapsvernområdene. Se beskrivelse av "Hyttifisering" s. 27.

Rødmalt panel på seterstue på Elgsjømoen, Øyungen

Ei av få umalte bygninger i området rundt Øyungen

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Takoverbygg

Hovedregelen for seterstuer er at de ikke har overbygd inngang. Vi ser likevel en del eksempler på at det er bygd et kort tverrøste over inngangsdøra. Disse er i hovedsak av nyere dato og endrer noe av det enkle, knappe uttrykket på seterstuene. Bildeserien nedenfor viser denne utviklingen.

1. Seterstua på Tollefshagenvollen i Svartåsen, er et godt eksempel på ei tredelt, tradisjonell seterstue. Over porten i skjælet er det bare ei kort takrenne som hindrer takdrypp på dørhella.

2. Denne seterstua i Skarvdalen i Vangrøftdalen, har kun et lite tverrøste over døra, noe som var vanlig tidligere.

3. Seterstua på Stornorstuvollen i Ørvilldalen har fått et mindre takoverbygg over inngangen, men trappa er beholdt i naturstein.

4. I dag ser vi stadig flere og større overbygg ved inngangen til seterstuene. Mange har treplattning i stedet for steinheller. Dette er med på å endre seterbebyggelsen og bør begrenses.

Kaffekvernhus er ikke en utbredt bygningstype i seterdalene rundt Forollhogna, men det finnes noen få eksempler. De vi har registrert ligger i Dalsbygda.

Djupsjøsetra, Nordervollia (foto: Per Hvamstad)

To-etasjes bygninger finnes det få av i seterdalene, med unntak av ved Magnillsjøen. På Bakkvollen, lengst inn i Synnerdalen, ligger det ei to-etasjes seterstue. Bygget er flyttet hit fra nede i bygda, noe som kan forklare den uvanlige størrelsen.

Langs Hessjøveien finner vi også et toetasjes bygg, som trolig også kommer fra nedi bygda.

Bakkvollen, Synnerdalen

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Enkelte steder er det kun laget et tverrøste over inngangsdøra, men uten at det stikker lenger ut enn hovedtaket. På den måten unngikk man takdrypp ved inngangen.

Det er ikke vanlig med takoverbygg i gavlen på seterstuene. Unntaket er når det er laget tørkeplass for veden (et "vedtekje") i den ene gavlveggen. Overbygget er beskjedent og dekker bare akkurat veden.

Uttvidelse av seterstuene skjedde også etter et relativt fast mønster. Nye rom ble hovedsakelig bygd på i lengderetningen. Andre ganger ble det bygd på et lite rom på baksiden, i vinkel på det eksisterende. Disse tilbyggene var beskjedne, og underordnet seg lengderetningen på hovedbygget. Det er også vanlig at masstu i senere tid er tatt i bruk som soverom.

Tilbygg i lengden på Paurengvangen, Magnilldalen

Seterstue med tilbygg i lengden, Langåvollen i Båttjønndalen

To seterstuer med bakstue (vetlsæter), Storøyvolla i Vingelen

LIKT OG ULIKT

I statsallmenning blir seterrett tildelt etter seterforskriften.

Forskrift om seter og tilleggsjord mm. i statsallmenning

Kapittel 3 – Seter

§ 6. Utvising av seter

Jordbrukar med beiterett i statsallmenning som godtgjer at det trengst seter til drift av eigedomen, kan få utvist seter anten aleine eller saman med andre jordbrukarar, jf. § 18 første ledd og § 21 andre ledd i fjellova. Dette gjeld òg for utviding av seter.

Det er eit krav at behovet for seter blir dokumentert. Dette kan til dømes gjerast ved å leggje fram ei driftsplan.

§ 12. Om seter som er fallen i det fri

Når vilkåra etter § 22 i fjellova ligg føre skal fjellstyret gjere vedtak om at retten til setra m.m. er fallen i det fri.

Fjellstyret kan vise ut seter som er fallen i det fri etter § 22 i fjellova, til eigedom i drift som treng seter.

Fjellstyret skal i tilfelle gjere vedtak om at den førre seterbrukaren skal fjerne husa om han ikkje innan ei viss tid fører dei over til den nye brukaren. Før fjellstyret gjer vedtak om fjerning av hus skal saka leggjast fram for regional kulturminnestyresmakt til fråsegn.

Endra ved forskrift 26 aug 2009 nr. 1120 (i kraft 1 sep. 2009).

Størrelsen på seterstuene

Størrelsen på seterhusene varierer en del, både internt i, men også mellom de ulike landskapsvernområdene. Generelt så kan vi si at vi finner de største seterhusene i Vingelen og ved Magnillsjøen, at de er litt mindre rundt Grønntjønnan, ved Øyungen og i Vangrøftdalen/ Kjurrudalen, mens de er gjennomgående minst i Budalen/Endalen.

Det typiske for seterstuene er at de er smale, lave og rektangulære... men lengden kan variere.

“Den Vingelske standarden”, for størrelsen på seterstuer, er i følge boka Sætertrakter i Vingelen 4,7 x 11,7 m. I Vingelen er det også gjennomgående brukt grovere tømmer enn i de øvrige seterdalene. Dette kan ha flere forklaringer. Lengden og bredden på hus bygd i tømmer vil alltid henge nøye sammen med tømmerets naturlige lengde. En faktor kan derfor være at det var ulik tilgang på godt bygningstømmer i bygdene. Bergverksdrifta i Rørostraktene (1644-1977) førte til mangel på grovt tømmer i de områdene som lå innenfor Circumferensen. Innenfor dette området hadde Verket blandt annet lovmessig rett til å ta ut tømmer og annet trevirke til bruk i gruvedrifta. Tynset og Tolga lå i ytterkant av Circumferensen og hadde av den grunn bedre tilgang på grovere tømmer enn hva tilfellet var i for eksempel Dalsbygda.

En annen forklaring kan være at eiendomsforholdene er ulike sør og nord for fylkesgrensa. På sørsida av fylkesgrensa er seterdalene underlagt privat eiendomsrett. Det vil si at setereiendommene har fulgt gårdene i flere generasjoner og at de var gjenstand for privat kjøp og salg. Det var med andre ord betydelige verdier knyttet til seteranleggene og tilhørende rettigheter for bøndene i dette området. Det var også vanlig at gårdene hadde flere setrer (vårseter, sommerseter, høstseter) og at de drev vekselbruk ved at de setret annethvert år i to ulike seterdaler. Det året de ikke setret i det ene dalføret, så ble det drevet utmarksslått her. Vekselbruket ebbet ut på 1920/30-tallet da landbruket endret seg og utmarksslått ikke lenger var så aktuelt. En og samme gard kunne ha opptil 6 seteranlegg i dette området.

På trøndelagssida ligger seterdalene i statsalmenning. På statsgrunn blir seterrett utvist etter søknad og i henhold til Fjellogen og Seterforskriften (se s. 14). En setervoll som ikke lenger oppfyller vilkårene for utvisning av seterrett faller i det fri. Seterretten kan da bli tildelt en ny gård, men dersom ingen melder inn behov for denne seterretten, så kan bygningene etter loven bli krevd revet/ fjernet. Seterloven har blitt revidert og myket opp i senere tid. Også i dette området kunne setrene følge garden i flere generasjoner, og det var vanlig å ha flere setrer.

LIKT OG ULIKT

I arbeidet med denne veilederen er det foretatt noen søk i Sefrak-registret (register over bygg eldre enn 1900) for å få en viss pekepinn på de variasjonene som finnes. De størrelsene som oppgis må ikke forstås som absolutte størrelser, men de kan være en rettesnor for vurdering av nye bygninger eller tilbygg til eksisterende bygg.

Nedenfor oppsummeres de gjennomsnittlige størrelsene vi har funnet på seterstuer gjennom våre undersøkelser. Alle mål er utvendige mål.

Verneområde	Lengde	Bredde	Areal
Vangrøftdalen og Kjurrudalen	11,3 m	3,9 m	42,9 m ²
Londalen og Ørvilldalen	13,2 m	4,5 m	59,4 m ²
Øyungen og Ledalen	11,6 m	4,2 m	48,7 m ²
Budalen og Endalen	9,3 m	3,9 m	36,3 m ²
Magnildalen og Busjødalen	12,7 m	5,8 m	73,7 m ²
Grønntjønnan	11,3 m	5,1 m	57,6 m ²

GODE RÅD OM STØRRELSE PÅ SETERSTUER

- De smale bygningskroppene er det som særpreger seterstuene og som skiller seterstuene fra hyttebyggelsen. Seterstuer må derfor ikke bygges på eller endres på en slik måte at husbredden økes.
- Det er bedre å øke lengden på seterstuene enn å øke bredden.
- Det er bedre å bygge ei ekstra seterstue på seter-tunet enn å øke størrelsen på eksisterende seterstue utover det som er typisk for området.

FJØS

Eldre beskrivelser av setring viser til at det ikke var fjøs på setrene før på 1600-tallet. Setra hadde bare noen enkle buer og kyrne ble mjølket utendørs. De første fjøsene ble bygd på høstsetrene, hvor de hadde dyra til langt utpå høsten. (Esten Trøen: «Fortællinger om Vindgelens Sogn i Nordre Østerdalen» s. 10)

Fram til begynnelsen av 1900-tallet var det vanlig å holde flere typer dyr på setra. Det står derfor fortsatt noen kalvfjøs, grisehus, geitfjøs, sauefjøs og staller på setervollene. Dette er små tømmerbygninger som ga nødvendig ly og vern for dyra om natta. I dag er de ofte tatt i bruk som vedbuer eller lager.

Fjøs på Storøya

*Ny bruk av to løer på
Storhaugvollen, Svartåsen*

*Rekke med små fjøs,
Hestflottavollen, Endalen*

Kufjøsene var større, men hadde ofte ikke plass til mer enn 6-8 kyr på båsen. Behovet for mer lagerplass og eventuelt mjølkrom ble gjerne løst ved et mindre tilbygg i lengderetningen. Tilbygget kunne være i grovt bindingsverk. Vi ser også at fjøs er bygd med tømmer i begge ender og med et skjæle med inngang i midten.

Fra begynnelsen av 1800-tallet ble det vanlig med "møkkjeller" under kufjøsene. Tidligere hadde fjøsene kun en "møkkglugg" i gavelenden.

*Kufjøs med møkkglugg på Hiåvollen,
Endalen*

*Det finnes noen få fjøs med loft i to etasjer.
Dette står på Smedsetra i Nåverdalen
(Foto: Per Hvamstad)*

LIKT OG ULIKT

Størrelsen varierer en del, men generelt kan man si at fjøs i Vingelen er noe bredere og lengre enn i de øvrige seterdalene. Bredden kan typisk variere mellom 4-7 m, mens lengden kan være 5-18 m. I Vingelen er det ofte brukt grovt tømmer i fjøsene, mens det i Dalsbygda er mer vanlig med bordfjøs i grovt bindingsverk, noe som var en materialbesparende byggemåte. (Se s. 18)

Stort kufjøs i tømmer på Ustuvollen, Øyan i Vingelen

*Bordfjøs med grovt bindingsverk i Mastukåsen,
Vangrøftdalen*

Steinfjøs ser vi kun noen ganske få eksempler på i seterdalene rundt Forollhogna.

Setergrenda ved Magnillsjøen er et klart unntak. Her står det flere steinfjøs, blant annet er et stort steinfjøs restaurert på Evensmovollen. I tillegg er det flere fjøs med murt 1. etasje og panelt bindingsverk i låven over. Materialbruken skyldes nok i hovedsak at det var lett tilgang på stein til muring i dette området. I tillegg er det et holdbart materiale som tåler fuktigheten godt. I tillegg var det flere setereiere fra Alvdal og Tynset som hadde murererfaring. I Dalsbygda er det også dokumentert tidligere bruk av stein i noen få seterfjøs i tillegg til at det er gjenoppbygd et steinfjøs på Dalsbygdåsan.

Steinfjøs og steinmastu på Evensmovangen, Magnillsjøen

Murt seterfjøs med lem i 2. etasje, Paurengvangen Magnillsjøen. (Bygd 1869)

Steinfjøs i Kjurrudalen

LIKT OG ULIKT

I likhet med seterstuer, så har vi også foretatt noen søk i Sefrak-registret for å få en viss pekepinn på variasjonene i størrelse på kufjøs. De størrelsene som oppgis må ikke forstås som absolutte størrelser, men de kan være en rettesnor for vurdering av nye bygninger eller tilbygg til eksisterende bygg. Nedenfor oppsummeres de gjennomsnittlige størrelsene vi har funnet på kufjøs. Alle mål er utvendige mål.

Verneområde	Lengde	Bredde	Areal
Vangrøftdalen og Kjurrudalen	10,9 m	5,7 m	62,1 m ²
Londalen og Ørvilldalen	13,7 m	5,7 m	78,0 m ²
Øyungen og Ledalen	9,3 m	5,3 m	49,3 m ²
Budalen og Endalen	8,3 m	5,2 m	43,2 m ²
Fordalen	7,8 m	5,3 m	41,3 m ²
Magnilldalen og Busjødalen	13,1 m	7,5 m	98,2 m ²
Grønntjønnan	11,0 m	5,2 m	57,2 m ²

GODE RÅD OM EKSISTERENDE KUFJØS

- Kufjøsene er de største bygningene på setervollen. De er viktige bygninger i et setertun og bør tas vare på med sitt opprinnelig preg, selv om bruken endres.
- Det vil si :
 - * At det ikke bør settes inn flere eller større vinduer enn det som er vanlig for fjøs i området.
 - * At det ikke bør installeres pipe.
 - * At det gamle, utette panelet bør beholdes.
 - * At fjøs som hovedregel bør benyttes som uthus når seterdrifta evt. legges ned.
 - * At en evt. omdisponering til oppvarmet areale kun bør tillates når planer viser at ovennevnte ivaretas.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Bordfjøs ble generelt mer vanlig utover 1900-tallet. Disse er ofte bygd i en variant av skjelterkonstruksjon som lokalt blir kalt grovt bindingsverk. Gavlen var tømret, i tillegg til svillstokken og veggmora. Mellom disse var det stolper av tømmer i hjørnene og eventuelle sperrebukker. Skråstrevere ble satt inn for avstiving mellom syllstokk og veggmora. Utvendig kledning kunne være lektepanel med ulike bredder, eller låvepanel satt kant i kant. Se beskrivelse av paneltyper side 45. Det var generelt få eller ingen vinduer i fjøsene. I senere tid har noen fjøs fått noe større vinduer. Gesimshøyden er også relativt lav, men på grunn av større husbredde var mønehøyden større enn i de andre husene på setra.

Bordfjøs med murt møkkjeller, Mastukåsen i Vangrøftdalen

Skjelterkonstruksjonen er en materialbesparende byggemetode og er mye brukt i både fjøs, løer og andre mindre bygninger. Her er det brukt liggende panel, men som oftest er det brukt stående panel. (Se s. 33)

Bordfjøs, Mastukåsen i Vangrøftdalen

Stående lektepanel

LIKT OG ULIKT

Materialbruk

Grovt tømmer i mange seterfjøs vitner om at det var god tilgang på tømmer. Dette er gamle bygninger som er fra tida før Røros Kobberverk reduserte tilgangen på grovt tømmer innenfor Circumferensen. Flere av fjøsene kan også være flyttet fra gardene til setra.

En måte å redusere materialbruken på er å kløve tømmeret. Dette ser vi ofte brukt i Synnerdalen og Endalen, men også i de andre seterdalene. Den flate sida av stokken vender mot innsiden av veggen.

På Øvre Tollefsvollen i Vingelen står det et fjøs som har kun fire stokker i langveggen. Stokkene er kløvd for å utnytte tømmeret best mulig. (Se beskr. s. 10)

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Nyere fjøs er som oftest bygd i moderne bindingsverk. Det stilles vesentlig større krav til seterdrifta i dag enn på den tida setringa hadde størst utbredelse. Vi ser derfor en del nyere fjøs rundt omkring i seterdalene. Disse er både bredere og lengre enn de gamle fjøsene, men er som oftest rektangulære i formen, slik de opprinnelige fjøsene også var.

På Brandenvollen i Svartåsen, Ørvilldalen, står det et relativt nytt fjøs. Det skiller seg fra de gamle fjøsene i materialbruk, men er likevel godt gjenkjennelig som seterfjøs, med en langsmal bygningskropp og med lav høyde.

Dette fjøset står på Dalengvollen i Vangrøftdalen. Torvtaket gir fjøset en visuell "tyngde", noe som harmonerer med de gamle fjøsene. Det er i tillegg plassert med god avstand til de øvrige seterhusene.

Et nytt fjøs på Elgsjømoen ved Øyungen har rektangulær form og er relativt lavt. Både bredden og lengden er vesentlig større enn på de gamle seterfjøsene, men fargen er dempet, noe som gjør at bygget ikke dominerer omgivelsene.

GODE RÅD OM NYE KUFJØS

Fortsatt bruk av områdene og bygningene er avhengig av at brukerne gis mulighet til å drive setring etter dagens krav og standard. Nye driftsbygninger må derfor kunne bygges slik at de er tilpasset dagens driftsformer. Dette må likevel gjøres på en slik måte at nye fjøs ikke forstyrrer preget av eksisterende seterbebyggelse. Punktene nedenfor beskriver hvordan dette kan gjøres.

- Plasser det nye fjøset på en skånsom måte slik at det ikke virker dominerende i landskapet, eller at det forstyrrer inntrykket av det gamle setertunet.
- Ikke bygg større eller høyere enn det strengt tatt er behov for.
- Det nye fjøset bør ha en rektangulær form.
- Benytt materialer og farger som demper virkningen av det store volumet, dvs. mørke farger (ikke svart) og overflater i tre, stein og torv.
- Unngå blanke flater, for eks. bør takplater ha en grå, matt farge.
- Utendørs tanker, kraftforsiloer eller andre installasjoner bør ha en dempet, matt farge og plasseres på en skånsom måte i terrenget.

LØER

Løene har fått mange forskjellige utforminger. De er tilpasset terrenget og den aktuelle bruken. Den vanligste typen er et enetasjes laftet hus på ca 3x3 m, med nesten kvadratisk døråpning litt oppe på gavelveggen. Slik holdt man beitedyr ute, og det var lett å komme til når høyet skulle kjøres hjem på snøføre.

Vi finner løer som frittliggende hus både i utmarka og på setervollene. Andre steder er de bygd sammen med stall eller fjøs. Løene skal være luftige slik at høyet får god tørk. Vi ser derfor ofte at det er god klaring mellom bakken og det første kvarvet i tømmerkassa. Laftinga kan være av stokker i furu eller bjørk, og gjerne både gamle og nyere stokker. Krokete stokker i bjørk gir god lufting for høyet. Her kommer den vridde fjellbjørka til sin rett.

Bjørkløe, Milskiftet Dalsbygda Furuløe, Synnerdalen

Trevløe i Gruvåsen, Dalsbygda

Løene kan også være bygd i to etasjer med tømmer i underetasjen og grovt bindingsverk i 2. etasje. Denne typen er godt egnet i skrått terreng, hvor høyet kan kjøres inn oppe og taes ut nede. Noen toetasjes løer har et trev (kjørebru for hesten) hvor høylasset kan kjøres helt inn.

Dobbeltløe i furutømmer, Persvollen i Svartåsen, Ørvilldalen

Løe i to etasjer, Nygardsvollen i Vangrøftdalen. Underdelen er i tømmer, mens øverdelen er i grovt bindingsverk

LIKT OG ULIKT

Materialbruken i løene varierer. Generelt, så kan vi si at det ble brukt furu eller gran i løene på Trøndelagssida og i Vingelen, mens det er mest vanlig med bjørkløer i Vangrøftdalen og Kjurrudaen.

Takutstikkene er også løst forskjellig. Den generelle hovedregelen er små takutstikk, men i Budalen, Endalen og på enkelte løer i Vingelen, er det bygd ut store takoverbygg over inngangen. Her ble det lagret høy.

Løe med ekstra stort takoverbygg forran inngangen (ca 3 m). Blåola i Endalen

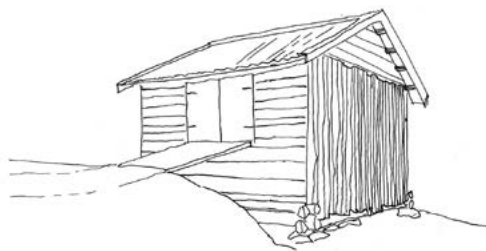
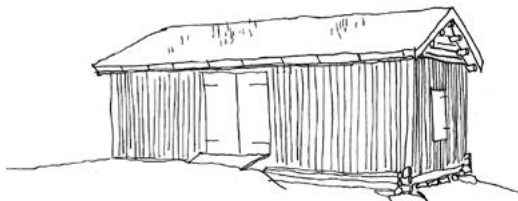
Restaurert løe i Nygardsenget i Vingelen. Her er det brukt tømmer av furu, og takoverbygget er også relativt stort (ca 1 m).

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Grovt bindingsverk er også en mye brukt byggemåte i løer. Denne byggemåten var materialbesparende, samtidig som den ga god lufting for høyet. Bordkledninga kunne være både liggende og stående. (Se s. 33)

Løer kan ha mange ulike former og fasonger, alt etter terrengform og bruk. Noen har små klopper for å tilpasse adkomsten til terrenget. Noen har porter, mens andre kun har ei åpning med et enkelt stengsel. Hopløene var satt sammen av to løer under samme tak med et overbygd parti i midten.

Hoplør ved Åsvollen i Kjurrudalen

LIKT OG ULIKT

Det finnes alltid noen unntak fra regelen. Nedenfor ser vi to eksempler på nettopp dette.

Langs veien fra Øyungen mot Elgsjømoen står det ei bjørklør, slik de vanligvis er bygd i Dalsbygda.

I Dalsbygda (Kløftåsen) står denne løa som er bygd i bjørk slik tradisjonen tilsier, men som har fått et uvanlig langt takoverbygg på inngangssida.

VEDSKÅLER

Det var et stort forbruk av ved på setrene, så det var viktig med god og tørr oppbevaring av veden. Dette kunne være i frittstående vedbuer bygd i grovt bindingsverk, eller, som vi ser en del av i Vingelen og Dalsbygda, overdekte «tekjer» på seterstuene. I vår tid vil høyløer som ikke lenger er i bruk, kunne gjøre nytten som vedskål.

Vedskål på Persvollen, Svartåsen i Vingelen

Lagring av ved på gavlveggen er vanlig, som her på Bjørkåsvollen og Bakkvollen i Synnerdalen.

Veden kan også være plassert i tilknytning til en stall...

...i enden av et uthus,

...eller som her, i vedtekja.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

AVKJØLINGER (Silhus)

På slutten av 1800-tallet ble det vanlig med avkjølinger på setrene. Disse ble lagt ved en bekk eller et oppkomme nær setra og var små, enkle bygg i tømmer eller grovt bindingsverk.

Avkjøling i grovt bindingsverk, Mastukåsen i Vangrøftdalen.

Avkjøling i Båttjørndalen, Øyungen.

MJØLKERAMPER

Mjølkerampene var et lite byggverk som kom til seterdalene da det ble bygd bilvei til seterdalene og mjølka kunne hentes med bilen.

I dag er de ute av bruk og det er få slike ramper å se i seterdalene. De som fortsatt står igjen, bør derfor taes godt vare på.

Mjølkerampe ved Rønningsvollen i Synnerdalen.

Mjølkerampe ved Haugsgjeltvollen, Setersjøen i Os.

UTEDOER

Utedoer er faktisk av relativt ny dato. På begynnelsen av 1800-tallet hadde ikke folk på bygdene utedo. Da egen utedo ble vanlig, ble denne naturlig plassert ved møkkgluggen, eller møkkjelleren på fjøset. Det lille plankeskuret med pulttak har på en stillferdig måte blitt en naturlig del av byggeskikken.

Haugsvollen ved Sætersjøen, Os.

Det gamle fjøset på Gammelsetra, Kløftåsen i Vangrøftdalen har en tradisjonell plassering og med pulttak med fall fra gavelveggen på fjøset.

Øverhaugsvollen i Vangrøftdalen.

SLÅTTEBUER

Utmarksslått var tidligere en viktig del av førgrunnlaget på gårdene. Når slåttefolket var på utmarksslått, overnattet de i buer. Dette er små lafta hus, bare med plass til en bred brisk, ei grue og et lite bord. Utvendige mål kan være så lite som 2,1x 2,1 m. Her er det knapt nok plass til å strekke ut beina! Buene kan ha jordgolv, steinheller eller golv av grove bord. Buene er gjerne plassert i nærheten av ei eller flere løer.

Slåttebu i Blåola, Endalen

Slåttebu i Busjødalen, Magnildalen

Slåttebu i Sølendet, Røros

Gulvet i slåttebuene kan være et enkelt jordgolv, eller belagt med steinheller.

Det var akkurat plass til ei lita grue ved siden av inngangsdøra.

Slåttebu i Nirsenget, Vangrøftdalen (foto: Per Hvamstad)

Slåttebu i Storengset, Magnildalen (foto: Per Hvamstad)

BUER OG NAUST I FJELLET

Det står mange små buer i fjellet innenfor grensene til Nasjonalparken. Det er buer som er bygd for kortvarige opphold for fjellvandrere, jegere og fiskere, og mange av dem står åpne for allmennheten. Jf. boka "Buene i Budalsfjella" av Per Gunnar Voll, er de aller fleste satt opp i nyere tid (etter 1900), men noen fangst-, fiskebuer og naust kan være av eldre dato. Noen tomter etter slike bygninger er også å finne i fjellet. Enkelte av disse små bygningene ble bygd som gammer. Ellers skiller ikke disse byggene seg vesentlig fra den byggeskikken vi ser i seterdalene.

Denne bua ved Forollsjøen i Dalsbygda, er revet, men var et artig eksempel på at utbankete tønner ble brukt som kledning både på tak og vegger.

De fleste buene er små og enkle. Denne relativt nye bua ved Eventjønnskloken i Vingelen, erstattet ei tidligere.

Tjuvholbua ved Tjuvholttangen er et annet eksempel på ei enkel bu som står åpen for folk som ferdes i fjellet.

Bilde til venstre: Ved fiskevann ligger det ofte naust, enten enkeltvis eller i ei rekke. Et typisk naust er enten bygd i tømmer eller i panelt, grovt bindingsverk. Størrelsen er tilpasset lengde og bredde på båten. Bildet er fra Buvollen ved Øyungen.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSTYPER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLEGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

HYTTER

Mange av seterstuene benyttes i dag til fritidsformål. Dette, i tillegg til ønsket om økt komfort og høyere bygningsmessig standard, preger bebyggelsen på mange setervoller.

Det er ellers en relativt beskjeden mengde hytter (bygd som hytter) innen landskapsvernområdene. Disse kan ikke sies å ha en ensartet utforming, likevel har de noen trekk som skiller dem fra tradisjonell seterbebyggelse. Det er generelt en friere form på hyttene enn på seterbebyggelsen. De kan ha større husbredde, være utformet som vinkelbygg eller ha overbygde verandaer og inngangspartier. Elementer som terrasser og rekkverk er generelt noe som hører hyttebebyggelsen til og som ikke er en del av tradisjonen i seterdalene. Det samme gjelder staffasje som dekorerte vindskier og omramminger på dører og vinduer. Fargebruken er også mer variert enn i den tradisjonelle seterbebyggelsen. Vi ser i tillegg en del eksempler på portaler som er bygd i forbindelse med hyttene. Flaggstenger og større vinduer er også typisk for hyttebebyggelsen.

Nedenfor viser vi et utvalg av hytter som ligger i, eller tett inntil landskapsvernområdene rundt Forollhogna. Disse glir relativt godt inn i seterbebyggelsen. Noen har opprinnelig vært seterstuer.

Det er ikke tillatt med ny fritidsbebyggelse innen landskapsvernområdene. Her omtales derfor kun tilbygg til eksisterende hytter, nye aneks og uthus.

CODE RÅD OM Tilbygg til hytter

- Hytter bør holdes i en moderat størrelse slik at de harmonerer med seterbebyggelsen
- Tilbygg bør utformes slik at de føyer seg til eller underordner seg eksisterende bygg

CODE RÅD OM Anneks

- Anneks er en bygningstype som er fremmed i setertraktene, men som har sin opprinnelse fra hyttebebyggelsen
- Det er bedre å sette opp et anneks enn å tillate tilbygg til store hytter
- Annekset må plasseres slik at det blir en del av et tun

CODE RÅD OM Uthus

- Uthus må plasseres slik at de blir en del av et tun

CODE RÅD OM Detaljering

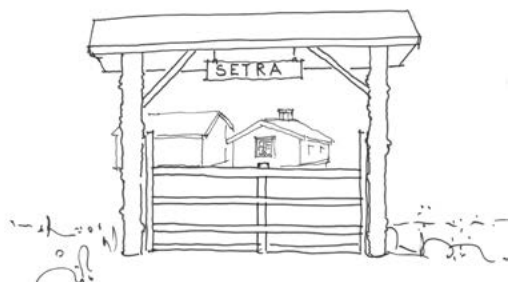
- Bruk tradisjonelle materialer og håndverksmetoder
- Bruk en nøktern detaljering, i tråd med setertradisjonen
- Bruk en dempet, tradisjonell fargesetting

Hyttifisering

Seterhusene er bygd for å tjene drifta på setra. De var driftsbygninger og ble tradisjonelt, i liten grad, benyttet som fritidshus. Dette har endret seg drastisk i nyere tid. Stadig færre setrer har drift med dyr og mjølkeproduksjon. De blir i stedet brukt til fritidsformål. Dette har påvirket seterbebyggelsen.

Vi ser blant annet endringer i fargebruk. Bygninger som tidligere sto ubehandlet, blir nå i større grad malt. Det bringer inn en ny fargebruk som i mange tilfeller framstår som en "forfining" av området. Farge er i tillegg noe som i stor grad påvirker omgivelsene. Hvite detaljer eller andre "lysende farger" sees på lang avstand og endrer fjernvirkningen av bygningene i landskapet.

Detaljeringen av vindskier, dør- og vindusomramminger har mange steder gått fra å være nøktern og enkel, til å bli mer detaljrik, slik vi kjenner fra hyttebebyggelsen. På noen setervoller er det bygd verandaer eller plattinger, noe som i stor grad bidrar til hyttifiseringen. Plattinger på bakken gjør normalt mindre ut av seg enn verandaer med rekkverk, men størrelsen bør være beskjeden og underordne seg de små seterhusene. Nedenfor har vi samlet et knippe blider som illustrerer hva vi mener med hyttifisering.

Portaler virker fremmed i seterlandskapet

Vindusskoder gir setra et uheldig hyttepreg

Dekor bør begrenses!

Plattinger og nye takoverbygg bør unngås

Det nye bygget dominerer over det gamle

De gamle seterhusene er gjennomgående svært små og lave. Nye bygninger bør tilpasse seg dette, enten ved at de legges med god avstand til de gamle husene, eller ved å tilpasse høyder og farger etter omgivelsene. De gamle seterdørene var gjerne svært lave, mens nye, standard dører er 2,1 m høye. De nye dørene faller derfor visuelt ut av målestokken i seterbebyggelsen.

Terrasser er et fremmedelement i seterbebyggelsen

Tekniske installasjoner, som antenner og solcellepaneler har også kommet til seterdalene. Dette må vi forvente mer av i framtiden. Plasseringen bør imidlertid vurderes nøye slik at det ikke blir unødig dominerende.

Tekniske anlegg dominerer fort på små hus. Se s. 54

3. BYGNINGSDELER

FUNDAMENTERING

Vi finner i hovedsak to hovedtyper av fundamentering av hus i seterdalene.

Holdsteinsmur

Den enkleste måten er å grave ned flate, store steiner under hver av novene (holdsteiner eller nåvsteiner). Steinene hentes rundt tomta eller fra ei elv eller en bekk i nærheten. På disse holdsteinene kviler hele tømmerkonstruksjonen. Mellom holdsteinene er det vanligvis murt oppunder med mindre, flate steiner til slutt. Denne konstruksjonen kalles en «holdsteinsmur» og er den vanlige fundamenteringsmåten for seterhus langt ut på 1900-tallet.

I løer og små uthus er det ikke så vanlig å mure oppunder mellom holdsteinene.

Holdsteinsmur på seterstue. Her er det holdsteinene som bærer tømmerkonstruksjonen.

Tørrmur av naturstein

Den andre måten å lage grunnmur på er å mure en tørrmur av naturstein (uten mørtel eller annet bindemiddel). Tyngden av huset fordeler seg på denne måten over hele syllstokken. I fallende terreng blir høyden tatt opp av grunnmuren, noe som også gir mulighet for matkjeller. På mindre hus er det vanlig med en kombinasjon av holdsteinsmur og ringmur av naturstein. Knutepunktene er murt opp først og ligger dypere enn natursteinsmuren, som nærmest ligger oppå bakken.

Begge disse fundamenteringsmåtene er svært gamle og var vanlige også for bolighus i distriktene våre til langt inn på 1900-tallet.

GODE RÅD OM - VEDLIKEHOLD AV FUNDAMENTER

Hus som står på uisolerte fundamenter av naturstein vil være utsatt for telehiv og setninger. Det vanligste problemet er at fundament og hus har satt seg slik at trevirket ligger delvis nede i jorda. I slike tilfeller må huset jekkes opp og fundamentene legges opp på nytt, eller suppleres. Alternativt kan terrenget rundt bygget senkes.

REPARASJON AV FUNDAMENTER

I de fleste tilfeller vil det være snakk om kun enkle justeringer av steinene. Ikke fall for fristelsen til å mure ny grunnmur av for eksempel Leca. En pusset eller forblendet Lecamur vil ikke bli det samme som en mur av naturstein.

Et annet råd, er å røre minst mulig av den sammenpressete jorda under fundamentene. Dette er jord som har satt seg godt og er et bra underlag for ny mur, eller utbedring av den eksisterende.

Dersom det er dårlig grunn og nødvendig med telesikring av fundamentene, så kan det være ei god løsning å støpe ei ny, isolert såle under holdsteinene eller en ny ringmur under tørrmuren. Denne kan gå opp til like under terrengnivået. Over terrenget mures en natursteinsmur.

Forblending av ringmur med flate, lodrette, steinheller er ikke ønskelig, da det gir et helt annet uttrykk enn den tradisjonelle natursteinsmuren.

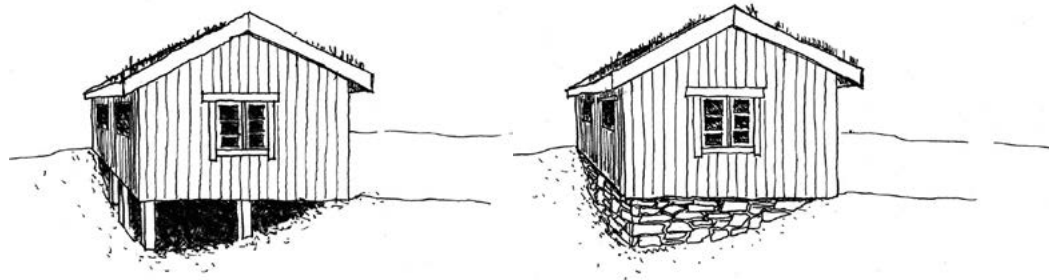
På neste side vises et godt eksempel på hvordan fundamentering av restaurerte bygninger kan gjøres.

Plassætra på Kvikne står på en solid mur som tar opp terrengfallet.

Pålefundamenter

Pålefundamentering i setertraktene er en nyere fundamenteringsmåte i vårt område og som bryter med tradisjonen. Denne fundamenteringsmåten anbefales derfor ikke. Pålefundamenter gjør at bygningene visuelt "svever" over terrenget i stedet for at den, som tradisjonen tilsier, knyttes til terrenget med en tung, massiv mur.

Ikke slik..

men slik!

Et eksempel på god restaurering av fundamenter.

1. Seterstua på Hanshusvengen på Kvikne kan stå som et eksempel på god restaurering. Den gamle delen har holdsteinsmur, og denne er beholdt uendret.

2. Den nyere, resturerte delen har fått samme type fundamentering.

3. Det er med på å gi den restaurerte seterstua et helhetlig og harmonisk preg.

GOLV

Den eldste måten å lage golv på er jordgolv eller steinheller direkte på bakken. Trygve Hagen beskriver dette i Kvikneboka: «**Dei fleste seterbuer hadde jordgolv, men dette er så lenge sea, at berre gamle folk minnes det. Alle seterbuer hadde skjæle og mastu. Medan sjølve bua og mastua hadde jordgolv, var skjælegolvet alltid steinlagt, og utafor døra var det store steinhyller, der det til kvar tid sto fullt av reinskura bonker og kjerald til tørk. Kjellar hører ny tid til**»

Senere gikk man over til å legge golvbord på tilfarere som lå direkte på bakken. De ligger da uten direkte forbindelse til veggene, som en egen, uavhengig gulvkonstruksjon. Golvbjelkene sammen med golvbordene fungerer omtrent som ei flåte. Når huset kaster på seg på grunn av telehiv, beveger tømmerkassa og gulvet seg ulikt. Konstruksjonen er uisolert og gir ofte trekk langs ytterveggene. Tilfarere direkte på bakken er avhengig av god avrenning fra bygg for å være en holdbar konstruksjon.

Den metoden vi ser oftest i dag, er at golvbjelkene er festet i overkant av syllstokken, med luftrum under. Golvbordene legges deretter på vanlig måte oppå disse. Ofte er disse golvene uisolerte. En slik konstruksjon har den fordelen at bjelkene blir liggende luftig over bakken, og gulvet vil følge bevegelsene i resten av huset når dette utsettes for telehiv. Det er ingen fordel om bjelkene får en understøttelse på midten. Da er det større sjanse for at gulvet begynner å «ri» på noen høye punkter når huset setter seg. Golvbjelkene blir derfor dimensjonert for å tåle hele spennet.

Interiør fra seterstua på Utistuvollen, Vangrøftdalen

De gamle golvbordene kan med fordel gjenbrukes. Gamle sår og merker etter bruk bidrar til å bevare autentisiteten i bygget. Golvbordene er ofte malt eller kvitskurt med finsilt, til forskjell fra vegger og tak, som normalt bare ble grønnsåpevasket.

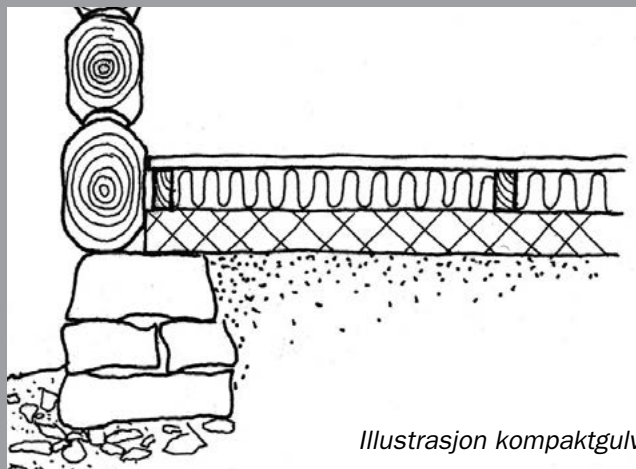
Hvis du må skifte ut det gamle tregolvet, så bruk gjerne samme bredde på bordene som i det gamle gulvet. Sammen med vegger, tak, dører, vinduer og listverk utgjør gulvet en viktig del av et interiør som skal harmonere og danne en helhet.

GODE RÅD OM- REPARASJON AV GOLV

Det er avgjørende for varigheten av gulvkonstruksjoner av tre at den har god lufting under bjelkene. I tillegg ønsker vi i dag gjerne at gulvet er isolert, noe det tidligere sjelden var. Bygningene ligger ofte med liten avstand til terrenget rundt. Dette gjør at det ved isolering kan være vanskelig å finne gode løsninger som ikke krever for stor høyde.

Der det er vanskelig å få god nok høyde for lufting under bjelkene, kan det være en løsning å legge en kompakt konstruksjon direkte på bakken. Dette kan gjøres på flere måter: En metode som ble brukt tidligere er å legge et lag med never før hulrommet mellom bjelkene ble fylt med tørr leire. I dag kan isolasjon av trefiber erstatte leire.

Det kan også være trykkfast isolasjon som legges på et godt avrettet underlag av pukk / grus. Deretter legges det fuktsperre og tilfarere med mineralull mellom. Golvbordene spikres / skrues som normalt.

Komprimerte Lecakuler eller Glassopor kan også brukes som isolasjonsmateriale. Dette er en enkel metode som gir isolasjon og drenering, og som ikke krever store inngrep i bygningen forøvrig.

VEGGER I LAFT

Dimensjonen på tømmeret i de gamle seterhusene kan variere fra ca 5 til 8 tommer. Stokkene er govt tilhogget og brukt med sin naturlige avsmaling fra rot til topp. Dette gir veggen liv og særpreg.

Seterstue på Bruavollen, Synnerdalen

Tømmeret bærer ofte spor av gjenbruk, som her på museumssetra i Synnerdalen

Det er gjerne ikke det beste tømmeret som er brukt, og seterhusene er ikke alltid så tette. Mose (måsså) er brukt som tetting av medfar. Det er etasjemose og furumose som er brukt lokalt. Fellesbetegnelsen som blir brukt på disse moseartene er husmåsså. De trekker ikke til seg vann og beholder derfor isolasjonsevnen i fuktig vær. Disse mosene finnes i store mengder i skyggefulle skogsområder i hele distriktet. På sensommeren blir de gulaktige og lar seg på den måten skille fra andre mosearter. En skal spesielt være oppmerksom på at furumosen har en nær slektning, nemlig myrmosen. Denne trekker til seg vann og er derfor ikke egnet til bruk som isolasjonsmateriale. Myrmosen vokser, som navnet sier, på myrer. På sensommeren får den en lilla /rosa farge.

Furumose og etasjemose brukes til tetting av laftevegger.

Myrmosen er pen å se på, men er ikke egnet til tetting av laftevegger.

GODE RÅD OM - VEDLIKEHOLD AV LAFT

Det viktigste er å sørge for at den nederste stokken ikke ligger fuktig. Jord og vegetasjon skrapes bord og vann må ledes vekk fra bygget.

REPARASJON AV LAFT

Ofte gjøres det unødige store inngrep når tømmerhus skal restaureres. Man bør unngå å ta ned hele huset. Dette er en tidkrevende og kostbar metode. I tillegg så fjernes mange spor fra bygningen. Før man begynner restaureringen bør det derfor utføres en tilstandsanalyse som avdekker skadeomfanget. Dette sikrer at det ikke settes igang unødige store arbeider som igjen kan føre til at verdifull bygningshistorie går tapt.

I en tømmervegg er det som oftest den nederste stokken som er dårlig. Der denne er råteskadet må det vurderes om den bør skiftes ut, helt eller delvis. Dersom råteangrepet ikke har gått for langt, kan det være nok å sørge for god avrenning slik at stokken blir liggende tørt. I de fleste tilfeller vil dette være tilstrekkelig til å stoppe et råteangrep.

En gammel tømmervegg kan ofte være trekkfull. Det kan være en avveining om en bør vindtette og kle slike vegger. Ved utvendig isolering endres byggets karakter ved at synlig tømmer erstattes med panel. Dette påvirker byggets karakter og derved også kulturlandskapet. Innvendig isolering er derfor å anbefale, men dette må vurderes i hvert enkelt tilfelle.

Reparasjon av tømmervegg, Bruavollen i Synnerdalen

Fortsetter neste side

Smedsetra, Nåverdalen (Foto Per Hvamstad)

Materialbruken og den håndverksmessige utførelsen varierer. Materialene til for eksempel løer og andre små uthus ble gjerne hogd like ved tomten der bygget skulle stå. Vi ser også at tilhoggingen av stakkene og utformingen av novene på slike bygg ofte er gjort på en rask og enkel måte.

Man bygde akkurat stort nok, og akkurat bra nok
til det formålet huset skulle ha!

I mange tilfeller vil det være nok å plukke ny husmåsså som dyttes inn i utetthetene i novene, rundt vinduer og dører. Overgangen mellom golv og vegg er også et utsatt område. Dersom golvet skal restaureres, er det viktig å sørge for god tetting her.

Skift minst mulig av de opprinnelige bygningsdelene!

Det er ikke alltid nødvendig å kle inn hele tømmerkoppene dersom det bare er en del av veggene som er dårlig. Vi ser flere eksempler på at kun en vegg kan være kledd med panel, mens de andre har fått stå upanelt. Slik bevares det opprinnelige preget på tømmerbygningen på en god måte.

Maskinlftet vegg

Nye tømmervegger bør utføres som håndlaft med topp/rot og med naturlig variasjon i høyder på stakkene. En maskinlftet tømmervegg med like stokker i hele veggen får et mer "livløst" preg som ikke harmonerer med de gamle bygningene på setervollen.

Det er viktig å utføre reparasjoner av tømmerbygninger med samme materialbruk og utførelse som det eksisterende bygget.

VEGGER I GROVT BINDINGSVERK (SKJELTERVERK)

Betegnelsen skjelterverk er mest kjent fra Nordland og Troms, men byggemetoden er også utbredt i Fjellregionen og mot svenskegrensa. I disse områdene blir teknikken ofte omtalt som grovt bindingsverk. Det er hovedsakelig fjøs og løer som er bygd i denne teknikken. Disse bygningene ble lokalt kalt bordfjøs, bordløer osv.

Teknikken er en blanding av lafting og stolpeverk. Røstet, veggmora og syllstokken er laftet i rundtømmer. Mellom topp og bunnsvill er det satt stolper i alle hjørnene og skråstrevere mellom disse. Skråstreverne er tappet inn i bunn- og toppsvill. Som kledning er det brukt stående, eller av og til også liggende bord.

Grovt bindingsverk egner seg for hus som skal være luftige, og er en materialbesparende byggemåte.

Liggende bordkledning på skjelterkonstruksjon, Storøya.

Her er det brukt både liggende og stående kledning på løe i skjelterkonstruksjon.

Skjelterkonstruksjon er mye brukt i seterfjøs. Vi finner spesielt mange av dem i Dalsbygda.

GODE RÅD OM -

VEDLIKEHOLD AV SKJELTERVERK

Et bygg i skjelterverk er et luftig bygg, og av den grunn er det ikke så utsatt for råteskader. Det viktigste er at syllstokken ikke ligger for nære bakken. Et bra vedlikeholdstiltak er derfor å fjerne torv og gress som ligger opp mot syllstokken og å lede vann bort fra bygget.

REPARASJON AV SKJELTERVERK

Som oftest er kledningen lagt slik at den ligger utenpå tømmerkonstruksjonen både oppe ved veggmora og nede ved syllstokken. Her kan det fort bli utettheter slik at vann trenger inn og forårsaker råteskader på syllstokken og skråstreverne. Disse må da skiftes ut i den grad det er nødvendig.

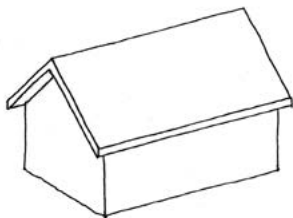
Konstruksjonen avstives av skråstreverne, så når disse begynner å råtne, kan hele bygget bli ustabilt. Det er derfor viktig å bytte ut råteskadete bygningsdeler når det blir oppdaget.

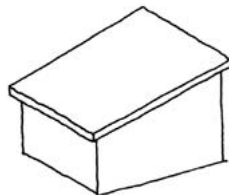
Denne løe i skjelterverk står på Hanshusvengen på Kvikne.

TAK OG TEKING

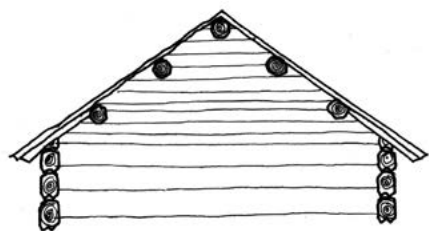
Setre, fjøs og de aller fleste løer har saltak, mens utedoer, tilbygg til uthus og enkelte løer kan ha pulttak.

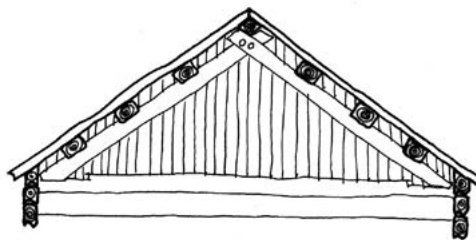
Saltak

Pulttak

Åstak

Åstak med opplegg på sperrebukk

Takvinkelen på et saltak er bestemt ut fra et fast forhold mellom gavelbredden og høyden på gaveltrekanten. De aller fleste tak følger denne regelen:

1/4 av husbredden gir 27 gr. takvinkel

1/5 av husbredden gir 22 gr. takvinkel

Taket er som oftest bygd opp som et åstak med opplegg på gavlen og eventuelt innvendige skillevegger. I fjøs, der det var behov for større åpne rom, ble det benyttet sperrebukker som opplegg. Langs rafta legges det sperreband som danner bæring for takutstikket. Se s. 35.

Takåsene er oftest relativt spinkle. Toppdimensjonen kan være 20-25 cm for et spenn på 3,5 m. Bordene i troa er gjerne av relativt grove, brede bord uten not og fjær. Den gangen det var vanlig med never som tetting mot vann, var det viktig at troa ikke var for glatt på oversiden. Ei grovt hugget flate ga god heft for nevra. Nevra ble lagt i 5-6 lag, og dette var eneste sikring mot inntrengning av vann. Never er et fantastisk materiale. Det er tynt og sterkt, vanntett, diffusjonsåpent, og meget motstandsdyktig mot råte. Taktroa legges på tvers av åsene og ut mot vassborda. Vassbordene ligger an på sperrebandene som dannet takutstikket.

GODE RÅD OM -

VEDLIKEHOLD AV TAK OG TEKING

Torvtak trenger jevnlig vedlikehold. Det er særlig busker og trær, som vokser ned i neverlaget, som er en utfordring. Disse må fjernes mens de enda er små.

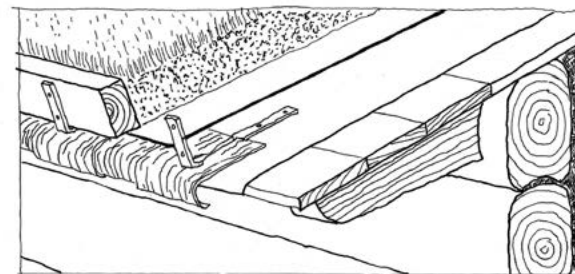
REPARASJON AV TAK OG TEKING

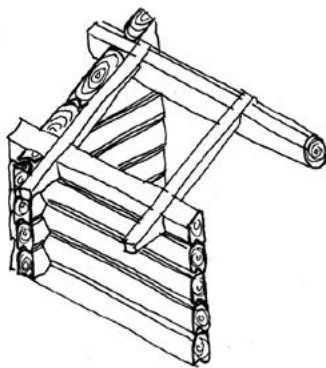
Taket er den viktigste beskyttelsen mot været, så et tett tak er avgjørende for hvor godt bygningen ellers vil kunne klare seg. Så snart taket begynner å bli utett, er det kun spørsmål om kort tid før også resten av bygget blir skadet. Bølgeblikkplater har reddet mange hus fra videre forfall. Dette er en enkel og effektiv måte å sikre huset midlertidig på.

Når gammelt torvtak skal skiftes, må både torv og never fjernes. De gamle «regnvedkrokene» av jern taes vare på. Troa må undersøkes for råte, og eventuelle dårlige bord skiftes ut.

Den beste måten å restaurere et torvtak på er å legge det slik det tradisjonelt ble gjort, med never og torv. Da er det viktig å bruke håndverkere som kan kunsten å legge et tradisjonelt torvtak med bruk av never. Alternativt så legges det takpapp, deretter et lag med grunnmurspapp (knotteplast). Denne er bestandig mot humussyre. I vårt distrikt er det ikke vanlig med mer enn ca 10-15 cm tykt torvlag. Det er en fordel å stikke ny torv i området hvor huset står. Dette

Fortsetter neste side

Sperrebandet legges fra den ytterste takåsen og ut på langveggen.

Takutstikkene er knappe, bare 15-25 cm, noe som gjelder for alle seterdalene rundt Forollhogna. Dette har sammenheng med at torv er et svært tungt tekkemateriale. I tillegg har vi et tørt klima hos oss. Det er derfor ikke behov for større takutstikk. Over innganger kan vi se at det enkelte steder er lagt korte takrenner av tre. Ellers er ikke takrenner vanlig, og bør derfor unngås.

På Hanshusvangen på Kvikne er det brukt regnvedkroker av einer.

På Tollefshagenvollen i Svartåsen er det montert ei lita takrenne over skjælporten. Den er akkurat lang nok til å hindre takdrypp i nakken og på trapphylla.

sikrer at gresset som kommer opp har stedlige arter som gir god vekst. Torv- haldstokken bør være av god kjerneved, og legges opp på kroker av einer. Langs rafta legges det never under knotteplasten. På værharde steder er det behov for to lag never langs rafta, der det øvre laget trekkes opp 3-5 cm Plasten skjæres slik at den ikke blir synlig. Dersom du må skaffe ny never, er det viktig å gjøre dette på rett tid av året. Fra St. Hans til midt i juli er bjørka ekstra sevjerik og nevra slipper lett.

Torva gir normalt god nok isolasjon i seg selv. Det er derfor sjelden nødvendig å tilleggsisolere taket. Dersom man likevel velger å legge ekstra isolasjon, så bør denne legges innvendig. Utvendig tilleggsisolering vil endre byggets karakter ved at taket blir vesentlig tykkere og vindskiene dermed bredere og mer massive. Et alternativ er å legge kompakt tak med isolasjon av markplater / torvtakplater før torva legges på. Dette vil gi en lavere høyde på konstruksjonen.

Dersom du må skaffe ny never, er det viktig å gjøre dette på rett tid av året. Fra St. Hans til midt i juli er bjørka ekstra sevjerik og nevra slipper lett.

Fortsetter neste side

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Torv var så og si enerådende som tekkemateriale i seterdalene og i utmarka. Torva ble stukket i nærheten av byggeplassen og var slik sett et naturlig valg. I traktene rundt Forollhogna er det vanlig med ca 10-15 cm tykt torvlag over neverlaget. Dette ga tilstrekkelig isolasjon for den bruken husene var bygd for.

Torvhaldstokken langs rafta holdes på plass av «regnvedkroker» av einer. Senere er disse mange steder byttet ut med kroker av metall.

Bølgeblikk, eller utbankete tønner, har reddet mange bygninger! Utette tak ble ofte reparert ved at det ble lagt et "blekktak" over den gamle tekkinga. Dette er et sikkert og holdbart tekkemateriale som forlenger byggets levetid betraktelig.

Andre typer tekking som ble brukt, men i mindre utstrekning er; bordtak og spontak. Bordtak var i bruk til litt innpå 1900-tallet.

Dette flotte taket er tekket med utbankete tønner, Sverjevangelen, Kvikne.

Bølgeblikkplater har reddet mange hus fra forfall når de gamle torvtakene ble utette.

På Storvollen ved Øyungen står det ei løe med bordtak.

Denne gamle seterstua ved Grønntjønna har tak med kledning av stålplater med fals.

Torvtekkingen må skiftes relativt ofte. De fleste bygningene i dag har derfor relativt ny tekking og tro. Dette har medført at vi kan se både større takutstikk og andre typer vindskier i dag enn det bygget opprinnelig hadde.

Ved reparasjon av bygninger er det vesentlig at dimensjonene på takutstikk og detaljer beholdes, da dette fort gjør store endringer for uttrykket på bygget. Når enkle vindskier og omramminger endres til vindskier og omramminger med mer dekor og utskjæringer, så bidrar dette til å endre preget på bygningen. Vi kaller det «hyttifisering» på grunn av at den nøkterne seterstua endrer karakter til å likne mer på ei moderne hytte. Se s. 27.

På Museumssetra i Synnerdalen er taket både på et fjøs og ei seterstue tekket om med bruk av einerkroker, torvhall og never som dekker takkanten. Grunnmursplaten er skjult så godt det lar seg gjøre. Takutstikket er bare 15-20 cm. Vindskiene er smale og uten dekor.

VINDSKIER

En del bygninger, som løer og fjøs, men også noen seterstuer, står helt uten vindskier. Torva ligger da helt ut til takkanten på gavlsida, og bare med ei steinrekke som holder torva på plass. Det kan tyde på at dette er en gammel måte å avslutte takkanten på.

Denne seterstua, Volla-Vollbua fra 1863, har ikke vindskier. Det er bare nevra som stikker ut som avslutter takkanten. Den står på Museumssetra i Synnerdalen.

Steinfjøs har ofte ikke takutstikk og derved ingen vindskier på gavlene.

Slåttebua i Nygardsenget i Vingelen, har bare ei vindskie, noe som er vanlig på uthus.

GODE RÅD OM-

VEDLIKEHOLD AV VINDSKIER

Torv som ligger direkte mot vindskiene vil gi råteskader. Det må derfor sjekkes at vindskiene er beskyttet med never eller oppbrett på takpappen. Vindskier som tidligere har vært malt, kan få et nytt malingsstrøk, men umalte vindskier på uthus bør ikke males.

REPARASJON AV VINDSKIER

Ved reparasjon av vindskier er det viktig å bruke de samme dimensjonene og utførelsen som vindskiene opprinnelig hadde.

Vindskiene er en del av helheten og sammen med dør- og vindusomramminger, panel og annen materialbruk utgjør dette et helhetlig eksteriør. De ulike detaljene bør derfor harmonere.

Som tidligere beskrevet, så er bygningene på setrer og i utmark svært nøkternt utformet. Vi må derfor bestrebe oss på å følge opp dette, blant annet ved å bruke den samme enkle detaljeringen på vindskiene.

Fortsetter neste side

Fjøset på Bruavollen i Synnerdalen er restaurert og har fått nye vindskier i tråd med de gamle.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Vindskiene er sjelden dekorert. Det mest vanlige er at de er avsluttet med et loddrett snitt. Det er ikke vanlig med mer enn to vindskier over hverandre, men enkelte bygg har fått tre vindskier etter omtekking. På uthus og fjøs er det ofte bare ei vindskie, og denne er som oftest ubehandlet.

Seterstua på Simasvollen i Kvannberget i Vingelen har to vindskier. Disse er skåret i vinkel.

Fjøset på Hallguttuvollen ved Øyungen med bare ei vindskie. Denne er skåret i rett vinkel.

På et fjøs i Mastukåsen, Vangrøftdalen, er vindskiene avsluttet med en enkel dekor. Dette er en detalj som er inspirert av sveitserstilen.

Seterstua på Strømsøyvangen har to vindskier som er skåret i lodd.

Tidligere var det vanlig å legge ei rekke med never over vindskia. I dag ser vi ofte at det er lagt et vassbord.

Bygninger som tidligere ikke har hatt vindskier bør fortsatt få stå uten vindskier.

To vindskier er tilstrekkelig for å dekke åsene når underkanten på åsene rundes av.

Med tykkere torvlag, eller utvendig isolering, er det behov for tre vindskier for å dekke takåsene. Dette er uheldig da det gir taket et mer massivt preg. Her er det brukt ulike farger på den øverste vindskia for å dempe denne virkningen.

PIPER OG ILDSTEDER

Tradisjonelt ble gruer og piper murt i naturstein. I dag ser vi både stålpiper og elementpiper. Pipa i seterstuene er normalt plassert i skjælet hvor koking og ysting foregikk.

På enkelte setrer i Dalsbygda finner vi fortsatt den gamle «båsmuren». Dette er grue og pipe som er murt på utsiden av vegglivet. Bare grueåpningen står inne i skjælet, noe som er en plassbesparende måte å bygge på. I tillegg gir den utvendige muren mindre magasinerings av varme, noe som var en fordel om sommeren, når det foregikk ysting og annen matlagning her. Denne måten å bygge pipe og grue på er ikke funnet i de andre seterdalene rundt Forollhogna. Eventuelt så har de blitt erstattet av andre pipeløsninger.

Pipe murt av naturstein, Bjørkåsvollen i Synnerdalen

På Strømsøyvangen er det to piper, ei gammel gråsteinspipe, og ei murt teglpipe fra ca 1955.

I denne seterstua på Hiåvollan i Endalen er det satt inn ei pusset elementpipe.

På ei anna seterstua på Hiåvollan i Endalen er det brukt pipe med stålbeslag.

GODE RÅD OM- VEDLIKEHOLD AV PIPER OG ILDSTEDER

Den gamle gråsteinspipa er kanskje utett. Om det er brukt leire som mørtel, så kan man tette med samme materiale. Leirholdig jord ble blandet med vatn og sand (og evt. kumøkk).

Overgangen mellom pipe og tak er et kritisk punkt for vannlekasjer, så her må det sikres at beslaget tetter godt.

REPARASJON AV PIPER OG ILDSTEDER

Om pipa er utett kan det være aktuelt å sette inn ei stålpipa i det gamle pipeløpet. På den måten kan man bevare uttrykket på den gamle pipa.

Dersom pipa må rives og erstattes med stålpipa eller elementpipe, kan denne eventuelt forblendes over tak med naturstein. Det bør ikke brukes rettskårne skiferheller i forblendingen, da dette gir et for presist uttrykk.

De gamle pipene er ofte svært lave. De tilfredsstiller ikke dagens brannkrav, men det er først når det gjøres større endringer på bygget, at piper må tilfredstille dagens lovverk.

Murt grue og pipe i Olderbua i Sølendet, Rørøs

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

De første seterstuene var, i følge tradisjonen, såkalte årestuer med åpent ildsted og ljore i taket.

Utover 1700-tallet ble ljoren erstattet med gruer og piper i naturstein. I en del seterstuer finner vi fortsatt gruer, som her i Volla-Vollbua på Museumssetra i Synnerdalen.

Grua ble plassert i et hjørne og noen steder er de trukket ut fra hjørnet for å unngå råteproblemer i tømmerveggen.

Den gamle vedkomfyren eller ovnen bør også sjekkes. Fagfolk kan eventuelt vurdere om den lar seg restaurere.

Foto: Per Hvamstad

Båsmurer begynner å bli svært sjeldne. Det er derfor spesielt viktig å ta vare på de som står igjen. Her bør det kobles inn fagfolk som kan kunsten å mure med naturstein. Eventuelt utbedringer bør gjøres på samme enkle, røffe måte som eksisterende mur. Det bør sikres god tetting mellom muren og taket, da dette er et svakt punkt.

Ustuvollen, Sætersjøen i Os.

Haugsgjeltvollen, Sætersjøen i Os.

DØRER

Beitskier er stående bord som felles inn i tømmerstokkene i dør- og vindusåpninger i laftevegger. I døråpningene er disse lagd så brede at døra kan hengsles direkte på dem. Denne måten å sette inn dører på er vanlig i buer og andre uthus hvor det ikke stilles så store krav til tetthet. Først i nyere tid ble det vanlig å sette døra inn i en karm i veggen.

Eldre ytterdører slår som oftest innover. Dette hindrer at snøen blir liggende og stenge for inngangen om vinteren. Døra blir mer beskyttet når den står langt inn i vegglivet, men ulempen er at terskelen er utsatt for fukt og dermed fort får råteskader. Gamle dører er gjerne brede og lave. En vanlig dørhøyde er fra 1,6-1,8 m. Bredden er ofte 90 cm eller mer.

Utformingen av ytterdørene kan variere. De kan deles inn i to hovedtyper:

Labankdør.

Ei labankdør er bygd opp av loddrette bord som er holdt sammen av vannrette labanker. I innhus er dørbladet ofte panelt utvendig med profilerte bord, ofte i fiskebeinsmønster. I uthus står dørene gjerne upanelt. Denne dørtypen var vanlig på 17- og 1800-tallet og er den mest utbredte dørtypen i seterdalene.

Fyllingsdører.

Fyllingsdøra er ei dør med ramtre og speil/ fyllinger av heltre. Også denne dørtypen er gammel og finnes i bygninger fra 1700- tallet. Dører fra 1800 har gjerne større detaljering i listverk og omramninger. Varianten med tre eller flere fyllinger er mye brukt i denne perioden. Det midterste speilet er ofte høyere enn de to andre. Denne dørtypen er ikke veldig vanlig i seterhus, men vi finner noen eksempler på at dører i slik sveitserstil er gjenbrukt i seterstuer.

GODE RÅD OM- VEDLIKEHOLD AV DØRER

Gamle dører kan bli utette, så justering av hengsler og evt. karm kan være nødvendig. Om døra har vært malt tidligere, så vurder om du må male døra på nytt. Bruk samme farge og malingstype som allerede er brukt.

REPARASJON AV DØRER

Dører er ofte gjenbrukt, så disse kan ha opprinnelse fra andre bygg og dermed være eldre enn bygget de nå står i. Ta derfor en ekstra titt på den gamle døra før du bestemmer deg for å skifte den ut. Sjekk om døra har råteskader. Stikk en kniv eller syl inn i veden. Er det frisk ved 2-3 mm under overflaten, er det ingen fare, selv om døra ser aldri så slitt ut. Da er det bare skraping av gammel maling og evt. justeringer av hengsler og beslag som trengs. De gamle dørene er laget av gode materialer som tåler tidens tann bedre enn nye dører. Døra er også som oftest laget i en stil som harmonerer godt med huset forøvrig. Dersom det likevel er behov for ny dør, så se om du får tak i tilsvarende gammel dør, eller prøv å kopiere den gamle så langt det lar seg gjøre. Bredde og høyde på døråpningen bør beholdes. Seterhusene er små, så ei ny dør med dagens standard høyde på 2,1 m vil bryte med dimensjonene på disse bygningene.

*Den nye døra i steinfjøsset på Evensmovan-
gen ved Magnillsjøan er
snekret etter modell fra
den gamle.*

På Spellmovollen i
Vangrøftdalen er døra et
eksempel på gjenbruk
av ei dør fra et annet
bygg.

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Panelt labankdør på Dalvollen, Vangrøftdalen.

Gjenbruk og reparasjoner er en del av tradisjonen.

Labankdør med brede bord, Museumssetra, Synnerdalen

Todelte dører i skjælet var vanlig. Sverjevungen, Kvikne.

Ei todelt dør tillater lufting samtidig som dyr holdes ute.

Fyllingsdør i sveitserstil, Bakkvollen, Synnerdalen

Innerdør fra 1700-tallet på Dalvollen i Os.

Fyllingsdør fra 1700-tallet, på Sverjevungen, Kvikne.

Labankdør med gammel lås, Skarvdalen, Vangrøftdalen.

Den gamle døra er en viktig detalj som er vel verd å ta vare på!

Den gamle seterstua på Langsåvollen i Båttjønndalen, Øyungen, bærer preg av å ha vært endret i flere omganger. Den har også fått nye dører med glass, men den enkle, tilforlatelige stilen som preger seterbebyggelsen er likevel bevart.

Gamle dører har ofte unike, smidde hengsler, låser og beslag. Disse er det all grunn til å ta vare på!

VINDUER

Som en hovedregel kan vi si at de gamle husene har få og små vinduer. På grunn av de lave ytterveggene fikk vinduene lav høyde fra gulvet og opp i vinduskarmen. Dette er med på å gi rommene og fasadene særpreg. Størrelse og utforming av vinduer varierer en del, og er med på å gi veggene liv og variasjon. Her ser vi hvordan gjenbruk sammen med en god porsjon kreativitet er med på å gi disse husene et uhøytidelig og nøkternt preg. I ett og samme hus kan det være brukt flere ulike vindustyper. Slektskapet mellom vindustypene gir likevel byggene et harmonisk preg.

Seterstua på Tollevshagenvollen i Svartåsen i Vingelen har få vinduer. Disse har ulik størrelse og inndeling, noe som gir huset et nøkternt og harmonisk preg.

Et fellestrekk er at alle vinduer er inndelt i små ruter. Et torams vindu kan bestå av 4, 6 eller flere ruter. Enramsvinduet er kanskje et tidligere toramsvindu som har fått ny karm. Disse er både brukt stående og liggende. Enkelte steder ser vi at den gamle vindusramma er satt direkte inn i bindingsverksveggen, uten karm. En glugg kan bestå av kun ei rute, eller være inndelt i to eller fire mindre ruter.

Torams vindu med umalte omramminger i rokokkostil.

Glugger plassert med ulik høyde på veggene.

Vi ser ofte at vinduer i en og samme vegg har ulik detaljering på omrammingene.

GODE RÅD OM-

VEDLIKEHOLD AV VINDUER

Vinduer trenger jevnlig vedlikehold. Maling beskytter mot sollys som tærer på det tynne trevirket, særlig på sørveggen. Fjern først evt. løs kitt og legg ny. Løs maling må også fjernes før du gir hele vinduet nye lag med maling. Bruk samme farge og malingstype som allerede er brukt.

REPARASJON AV VINDUER

Mange har hevdet at vinduer er den mest truede bygningsdelen i Norge. Vinduene er gjerne det første vi tenker på å skifte når det er snakk om reparasjoner på et hus. Gamle vinduer kan være trekkfulle og se dårlige ut etter mange år med manglende vedlikehold. Men ikke la deg lure av at de gamle vinduene har ei grå og værbitte overflate. Ofte er det likevel frisk kjerneved under.

Vinduer er spesielt utsatt for fuktskader. Dette ble det tatt hensyn til når de lagde vinduer i tidligere tider. Når tømmeret ble skåret, sorterte de ut det beste virket

Fortsetter neste side

Dette vinduet i rokokkostil fra 1700-tallet bærer preg av å være gjenbrukt. Rammene er hengslet på midtposten og karmen skrå oppover i overkant.

De gamle inskripsjonene med dato på seterflytting, når den første mjølkebilen kom til setra og navn på besøkende, er fortsatt inntakt.

DØR- OG VINDUSOMRAMMING

Utforming av dør- og vindusomramningen varierer en del. Her har man latt seg påvirke av varierende moter. Det er likevel nøkternheten som er rådende. Rik detaljering og fine utskjæringer ser man sjelden og er da gjerne tilført bygget i nyere tid.

Ei nøktern, men svært sjarmerende omramming på en liten glugg!

Dører som slår innover har ikke dørromramming. Denne døra er todelt.

Eksempel på vindusomramming med inspirasjon fra sveitserstilen.

Nøkternheten preger denne vindusomrammingen.

til produksjon av vinduer. Av dette ble det aller beste virket brukt i bunnramtre, det nest beste til sideramtre og sprosser og det dårligste til toppramtre. I dag blir ikke trevirke sortert på samme måte, med det resultat at blandt annet vinduene får en langt kortere levetid. Ta derfor en ekstra titt på de skjeve gluggene. Kan det allikevel være at de lar seg restaurere? Kanskje har de også inskripsjoner som vil gå tapt ved utskifting?

Må du allikevel, etter nøye vurderinger, skifte de gamle vinduene, så kopier dem så nøyaktig som mulig. Bruk samme størrelse og oppdeling som på de gamle vinduene. Vinduene i ulike størrelser gir veggen nettopp det uhytidelige preget som kjennetegner seter- og utmarksbebyggelsen. Også omramninger bør så langt det er mulig tas vare på, eller kopieres.

Her er vinduene skiftet, men har samme plassering, inndeling og størrelse som de gamle. Omrammingene er enkle. Legg også merke til fiskebeinsmønsteret på den gamle døra.

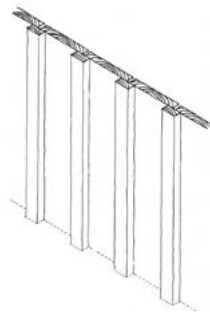
Det finnes noen eldre vinduslemmer / skodder på seterhus, men hovedsaklig er disse av nyere dato og bidrar til å «hyttifisere» seterstuene.

Nye vinduslemmer bør derfor unngås.

PANEL

Utvendig panel settes, så godt som alltid, opp stående. Liggende panel er mer typisk for byggetradisjoner i værharde strøk langs kysten, og virker fremmed her hos oss. Likevel ser vi noen eksempler på liggende bordkledning i for eksempel løer og fjøs, men da er ikke panelet su-lagt (skråstilt og lagt med overlapp mot neste bord) noe som er typisk for vestlandspanelet.

Vi finner ulike typer panel i seterdalene, både lektepanel, låvepanel, notpanel og tømmermannspanel. Bredden på bordene varierer ofte i en og samme vegg. Dette er med på å gi bygget et rustikt og nøkternt preg.

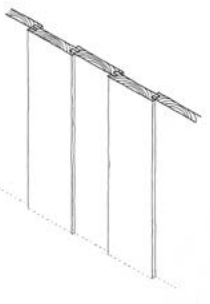
Lektepanel

Et lektepanel har ofte varierende bredder (fallende bredder). Vanlige bredder er for overliggere ca 5-6 cm, underliggere ca 20-25 cm.

Låvepanel

I hus som ikke trenger å være tette, er det ofte brukt låvepanel. Bredden på bordene er gjerne ulike. I denne trevløa er det brukt både stående og liggende bordkledning.

Notpanel

Et notpanel består av bord som er satt sammen not mot not. Bordene har ofte ulike bredder.

GODE RÅD OM- VEDLIKEHOLD AV PANEL

Sørg for at panelet holdes mest mulig tørt. Fjern torv og vegetasjon som går opp på panelet.

REPARASJON AV PANEL

Det anbefales å skifte minst mulig av originalpanelet. Et nytt panel av usortert virke har gjerne langt dårligere kvalitet enn det gamle panelet. Dersom størsteparten av panelet er dårlig og må skiftes, så lag nøye kopi av det gamle.

Ikke fall for fristelsen til å bytte ut det gamle panelet med et «penere» panel.

La gjerne en del av det gamle panelet stå igjen som dokumentasjon på hvordan det en gang var. Ulike bredder var vanlig på utvendig panel. Dersom det skiftes med nye, jevne bord, vil mye av det opprinnelige preget bli borte. Bruk heller panel med fallende (ulike) bredder.

I nyere tid er det brukt en del ukantet panel (villmarkspanel) utvendig på setrer og hytter. Dette er en ny type panel uten referanse til tradisjonene. På fjøs eller uthus kunne det bli brukt panel av grove bord, men ikke ukantede bord. Et lektepanel er et bra alternativ. Det gir en røff overflate med mye liv og har lang tradisjon i seterbebyggelsen.

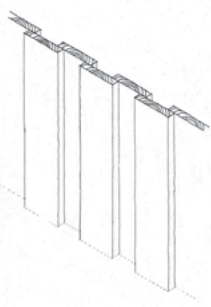
Villmarkspanel

Lektepanel

Fortsetter neste side

BYGGESKIKKVEILEDER - BYGNINGSDELER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Tømmermannspanel
Den typen panel som har størst utbredelse er en variant av tømmermannspanel. Det har ulike bredder på både over og underliggerne. Overliggerne er ofte smalere enn underliggerne.

Eksempeler på bruk av liggende kledning.

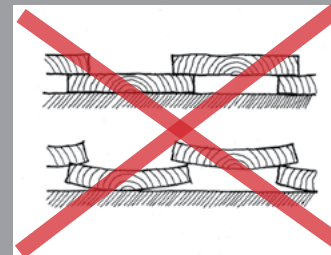
Nøkternhet er typisk for bebyggelsen i seterdalene, men enkelte bygg er mer forseggjort.

Et eksempel på det ser vi i dette fjøset i Mastukåsen i Vangrøftdalen. Det er bygd i grovt bindingsverk og panelet med lek-tepanel. Panelet er skrådd i nedkant og avsluttet mot et vassbord. Novknutene, som er utsatt for fukt, er også beskyttet med et ekstra vassbord.

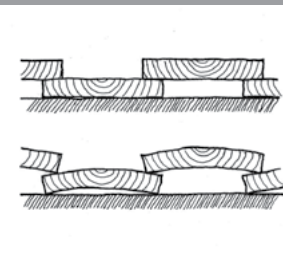
I dag er det mer vanlig å bruke tømmermannspanel med like bredder og med jevn avstander på over- og underliggerne. Det gir et statisk og livløst preg på veggen sammenlignet med overflatene på de gamle bygningene. Ved restaurering bør man derfor tilstrebe å bruke ulike bredder (fallende bredder) på panelbordene.

Trevirket i utvendig panel kan variere noe, men oftest er det sortert og av god kvalitet for å stå best mulig mot vær og vind. Panelbordene ble satt opp med margsiden ut. Når treet tørker, vil det krumme seg slik at den sida som er nærmest marginen i treet får en konveks flate. Slik blir veggen tettest mulig. Dette er spesielt viktig når panelbordene er brede.

Panel montert med margsiden inn gir et utett panel når det tørker.

Panel montert med margsiden ut gjør at panelet blir tettere når treet tørker.

4. OVERFLATEBEHANDLING

Tømmeret er sjelden malt eller tjærebredd i bygdene rundt Forollhogna. Vind og vær har med årene gitt veggene den karakteristiske grå og brune fargen. I vårt tørre klima er dette en uproblematisk måte å bevare treverket på.

Simasvollen i Kvannberget, Vingelen, har ubehandlet tømmer.

Det finnes noen unntak: Dette fjøset, på Ytre Tollefsvollen i Svartåsen, er malt rødt.

Det er bare mange år med sol, vind og vær som har satt farge på dette seterfjøset på Ustuvollen, Øyan i Vingelen.

GODE RÅD OM- VEDLIKEHOLD AV OVERFLATER

Tømmer som har stått ubehandlet, bør i utgangspunktet ikke males, tjæres eller beises. I vårt tørre klima kan slike ubehandlede vegger stå like bra i generasjoner, og de blir gjerne finere med årene! Men med bakgrunn i en utvikling mot et stadig fuktigere klima, må man likevel vurdere om det er riktig å behandle mer av treverket enn det som tradisjonelt har blitt gjort. Å tjærebre tømmerhus har ikke vært vanlig i seterområdene. Denne behandlingen anbefales derfor ikke. Malt panel, dører og vinduer bør behandles med samme type maling som er brukt tidligere. Linoljemaling sitter bra på de fleste andre malingstyper og kan anbefales dersom du er i tvil om den gamle malingen. Moderne maling- og beisstyper er svært tette og frarådes brukt. Det må brukes difusjonsåpen maling, eller komposisjonsmaling. Kanskje har panelet blitt malt med skiftende farger opp gjennom årene. En enkel skrapeprøve vil avdekke den opprinnelige fargen. Dersom du velger en annen farge, så tenk på virkningen av denne både på nært og langt hold. Farger som «skriker», hører ikke hjemme i setertraktene eller i utmarka. I dag finnes det ferdigblandete linolje- og komposisjonsmalinger i handelen, noe som gjør det enklere å ta opp igjen bruken av disse malingstypene. Jernvitrol kan eventuelt brukes der hvor man ønsker er raskere grånet vegg. Men vær og vind gjør samme jobben på få år.

Nytt panel av god kvalitet kan gjerne stå ubehandlet. I løpet av to til tre år vil det få samme patina som de værbitte tømmerveggene.

BYGGESKIKKVEILEDER - OVERFLATEBEHANDLING

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Ofte står også panelet ubehandlet. Det ser vi Seterfjøs med ubehandlet panel på typisk i bordløer, bordfjøs og andre uthus. Grytbakksvollan i Hessdalen.

Når panelet er malt, er det gjerne i en rød okerfarge. Vi ser også at det er brukt ulike brunfarger på panel. Det malte panelet gir en klar kontrast til de ubehandlede tømmerveggene.

Vinduer, dører, omramminger og vindskier kan være malt, eller de står ubehandlet. Seterfjøs og mindre uthus har gjerne umalte detaljer. Det mest vanlige er at vinduer er malt hvite, men vi ser også en god del eksempler på rødmalte vinduer.

Dører kan være ubehandlet, røde, brune eller i en annen kontrastfarge mot veggen.

Fargebruken er litt ulik fra seterdal til seterdal. I Vingelen, Dalsbygda og Budalen/ Endalen ser vi mange bygninger med synlig tømmer. Rundt Øyungen er det imidlertid svært få bygninger i dag som har synlig tømmer. Panelet er i dette området i all hovedsak malt rødt. Dette er såpass gjennomført at det preger seterbebyggelsen rundt Øyungen.

På neste side viser vi en sammenstilling av bilder som illustrerer det mest typiske for hvert av verneområdene. Det poengteres imidlertid at det finnes mange unntak og at variasjon er typisk for alle områdene.

Dette panelet har fått en tjærebehandling, men kunne med fordel stått ubehandlet.

Vær obs på at hvitt er en kraftig farge som også er synlig på langt hold.

Denne nye seterstua har blitt beiset brunsvart, mens tradisjonene tilsier at tømmeret ikke ble behandlet.

Øyungen og Ledalen

- Tømmervegger er panelt
- Panel er malt rødt
- Hvit og rød stafasjefarge

Londalen og Ørvilldalen

- Mye synlig tømmer
- Ubehandlet panel
- Malt panel i rødt og brunt
- Hvit og rød stafasjefarge

Budalen og Endalen

- Mye synlig tømmer
- Panel malt i brunt og rødt
- Rød, brun og grønn stafasjefarge

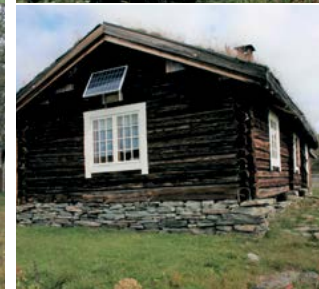
Vangrøftdalen og Kjurrudalen

- Mye ubehandlet tømmer
- Panel malt i rødt og brunt
- Rød og hvit stafasjefarge

Magnilldalen og Busjødalen

- Ubehandlet tømmer
- Panel malt oker, brunt
- Rød og hvit stafasjefarge

Grøntjønnan

- Ubehandlet tømmer
- Panel ubehandlet eller malt rødt, brunt
- Hvit stafasjefarge

5. UTOMHUS

GJERDER

Gjerder rundt setervollen hadde til hensikt å holde dyra unna setervollen slik at graset kunne høstes og brukes som vinterfôr. Gjerdene kunne være av ulike typer.

Steingard (steinmur) er den gjerdetypen som er mest varig og som derfor fortsatt preger kulturlandskapet i de områdene dette ble mest brukt. På toppen av steinmuren ble det lagt einer og kvist for å gjøre gjerdet litt høyere.

En enklere form av denne gjerdetypen er jordvoller (jordutgard). Da ble det spadd opp en jordvoll hvor det også ble lagt einer på toppen. Grøfta lå på utsiden, mot utmarka, og bidro til større høyde på gjerdet.

Skigard er en type gjerder som tradisjonelt ble brukt i setertraktene, men like ofte var det en enklere gjerdetype, bordhafell, med liggende bord som ble brukt.

Enhafell på Langsætra, Vingelen

Jordvoll med bordhafell, Storrøsvollvollen i Endalen

Bordhafell på Paurengvangen, Magnillsjøen

Skigard (vedhafell) på Storhaugvollen, Svartåsen

Flere ord for gjerde

Hafell er det uttrykket som vanligvis ble brukt om gjerde. Alt etter hvilket materiale gjerdet var laget av, ble det kalt stenhafell, enhafell, vedhafell (skigard) og bordhafell (gjerde av liggende bord). I dag er mange grunder og gjerder malt, mens de tidligere som oftest fikk stå ubehandlet.

Malt grind og bordhafell på Nygardsvollen, Ørvilldalen

Stenhafell på Bergevollen, Vangrøftdalen

Gjerde av stående bord (en type stakitt) på Raudåvollen ved Øyungen

BYGGESKIKKVEILEDER - UTOMHUS

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

UTEPLASSER

Terrasser eller andre opparbeidete uteplasser fantes ikke i setertraktene tidligere, og er relativt sjelden å se i dag. Det kan være laget en sitteplass med bord og benker ved inngangen til seterstua, men uten at det er laget noen form for terrasse eller platting. Grasbakken får da gå helt inn til husveggen, noe som gjør at bygget visuelt knyttes til terrenget rundt. Foran inngangsdøra er det ofte lagt store steinheller, eller ei steintrapp. Noen steder er det laget en enkel benk langs en vegg, eller vedtekjet er tatt i bruk som uteplass.

GODE RÅD OM- UTEPLASSER

I nyere tid er det bygd en del uteplasser med plattinger. En platting som ligger rett på bakken gjør mindre ut av seg, mens terrasser som hever seg over terrenget ofte blir dominerende.

Men selv små treplattinger virker fort fremmed i forbindelse med seterbebyggelsen. Vurder derfor om det i stedet kan legges steinheller på terrenget. Det gir et bra underlag for uteplassen, samtidig som grasbakken får gå helt inn til husveggen.

Løsninger der uteplassen legges direkte på grasbakken bør generelt prioriteres. Eller kanskje kan ei gammel vedtekje taes i bruk!

Ved inngangsdøra bør det også legges steinheller i stedet for platting i tre.

GAPAHUK OG ANDRE FRITTSTÅENDE ELEMENTER

Gapahuken er et byggverk av trematerialer, opprinnelig ment for enkel overnatting i skogen. Den har kun tre vegger og tak, eventuelt to sidevegger og skråtak helt ned til bakken. Ofte er det en bål plass ved åpningen. Gapahuk er som bygningstype et skogshusvære og hører ikke hjemme på setervollen. Enkelte hytter innen verneområdene har gapahuk, og disse er gjerne bygd i tømmer. Selv om materialene er i tråd med tradisjonen, så fremstår de som fremmedelementer, og bør ikke plasseres i nærheten av seterbebyggelsen.

Fritidsbruken preger setervollene mer og mer. Både badestamper, levegger og grillhytter dukker opp i seterbebyggelsen. Slike elementer er ikke en direkte trussel mot byggeskikken, så lenge de er frittstående og ikke står i direkte kontakt med den gamle bebyggelsen. Men de må plasseres på en dempet måte, og det bør være en dialog med vernemyndighetene før slike installasjoner bygges.

Vi finner noen frittstående, overbygde uteplasser i seterdalene. De er hyggelige å sitte i, men er fremmedelementer i forbindelse med seterbebyggelsen og frarådes.

Lengst inn i Synnerdalen er det laget en rasteplass med toalett og informasjonspunkt. Den er laget i tradisjonelle materialer, men i et moderne uttrykk, og kan være til inspirasjon for tilsvarende informasjonspunkt rundt Forollhogna.

BYGGESKIKKVEILEDER - UTOMHUS

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

FLAGGSTENGER

Det er ikke så mange flaggstenger å se i seterdalene. De fleste er å finne på hytteeiendommer. Men også noen setrer har flaggstang. Det kan være frittstående stenger eller stenger som er montert i mønet på seterstua.

Vi kan se enkelte flaggstenger på eldre foto, så det har nok vært en viss tradisjon for å flagge. Eldre folk kan fortelle at de flagget hver søndag mens de var på setra.

GODE RÅD OM- FLAGGSTENGER

Det er ikke ønskelig å øke utbredelsen av flaggstenger da det bidrar til å hyttifisere seterområdene. Men der hvor det kan dokumenteres at det har vært flaggstenger tidligere, kan det vurderes om det kan settes opp igjen.

Stanga kan med fordel være umalt i stedet for hvit.

ANTENNER OG SOLCELLER

Teknologien har kommet til seterdalene! Det er blandt annet montert en del solcelleanlegg og antenner på seterstuer og andre bygninger.

GODE RÅD OM- **MONTERING AV SOLCELLEANLEGG OG ANTENNER**

Solcellepanelene er ofte vinklet ut fra veggen for å få best mulig effekt på solinnstrålingen. Dette gjør imidlertid at panelene blir ekstra synlige. I seterdalene bør derfor solcellepanel monteres flatt på veggen. Montering av solcelleanlegg på tak bør unngås på grunn av at dette gir blanke flater som er synlig på langt hold.

Man bør også vurdere plassering og størrelse på antenner slik at de ikke blir for dominerende. Montering på frittstående konstruksjoner, framfor på hus, bør vurderes.

6. STANDARDHEVING ET GODE ELLER EN TRUSSEL?

Helt i starten på denne veilederen poengterte vi at **“Å tilrettelegge for fortsatt bruk av området og bygningene, basert på god innsikt i tradisjonene, er det viktigste virkemiddelet vi har for å oppnå formålet med vernet.”** Vi ønsker levende setergrender med vedlikeholdte bygninger. Men er det slik at all typer bruk bidrar til å ta vare på verneverdiene,

...eller kan en ny type bruk bli en trussel mot kulturminnene?

I vår tid har vi helt andre forventninger til standard og komfort enn de hadde på 17-1800 tallet. Vi ønsker både bedre plass og varmere hus enn det seterstuene er bygd for. Ei endring til helårs fritidsbruk bidrar ytterligere til å øke kravene til standarden på seterhusa. Store ombyggingsarbeider med tanke på standardheving kan derfor bli igangsatt uten at det egentlig er påkrevet ut fra en bygningsvernaglig vurdering. Vinduer og dører skiftes ut, vegger og tak blir etterisolert og viktige bygningshistoriske elementer står derved i fare for å forsvinne. Byggebransjen i dag preges av stort fokus på tetthet og høye energikrav. Men det er viktig å være klar over at forskriftskravene gjelder ny bebyggelse, og at det ikke er samme krav til små seterstuer.

Framføring av strøm er også aktuelt for en del av seterområdene. Utvendig belysning vil bety en stor visuell ending for disse områdene og bør unngås. Manglende vedlikehold og forfall er en opplagt trussel mot verneverdiene, men store, omfattende standardhevinger kan være en like stor utfordring i dagens samfunn.

Et jevnt, og nøkternt utført vedlikehold er ofte det beste!

Det er viktig å gjøre ei grundig vurdering før arbeidene starter:

- Hva må gjøres?
- Hva bør gjøres ...og hva kan med fordel droppes?

«Tommelfingerregler» når du vurderer å bygge:

1. Når du har en idé, kontakt kommunen, nasjonalparkforvalter eller fylkeskommunen for å få råd og veiledning.
2. Gjør en grundig tilstandsvurdering sammen med fagfolk: Hva **må** gjøres, hva **bør** gjøres, og hva **kan med fordel** droppes?
3. Bruk håndverkere med kompetanse og forståelse for bygningsvern.
4. Hvis noe må endres, er det bedre å legge noe til, enn å fjerne originale bygningsdeler.
5. Gjør deg kjent med den lokale byggeskikken.

For flere gode råd og inspirasjon se:

Bygg og Bevar
<https://www.byggogbevar.no/enok>

Anbefalt litteratur:

“Den norske byggeskikken” av Arne Lie Christensen
“Gamle trehus” av Else Sprossa Rønnevig
“Beresystem i eldre norske hus” av Jon Bojer Godal mfl.

ORDFORKLARINGER

Ord	Forklaring
Automatisk fredede kulturminner	Et kulturminne som er fredet direkte etter lov, uten særskilt vedtak. Disse kulturminnene er automatisk fredet: • Faste kulturminner fra før 1537 • Samiske faste kulturminner eldre enn 100 år • Stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537-1649
Bebygd areal (BYA)	Beregnes etter Norsk Standard NS-3940. Bebygd areal angir det arealet i kvadratmeter som bygninger, overbygde åpne arealer og konstruksjoner over bakken opptar av terrenget, og beregnes etter utvendige mål.
Beitski	En beitski er en innfelt stender i tømmervegger i laftede vegger. Beitski var nødvendige avstivningselementer der tømmerveggen hadde utsparte åpninger til dører og vinduer.
Bevaring	Bevaring er et generelt, dagligdags begrep for målsettingen med bygningsvern, og er ikke et klart definert faguttrykk.
Bruksareal (BRA)	Beregnes etter Norsk Standard NS-3940. Bruksareal er det arealet som ligger innenfor omsluttende vegger. I bruksarealet inngår innervegger, sjakter, søyler, innredningselementer ol.
Brystningshøyde	Brystningshøyden for et vindu måles fra gulv til underside vinduskarm.
Byggeskikk	Folkelig, regional byggetradisjon med gjentatt bruk av visse materialer, tekniske løsninger, former og plantyper.
Båsmur	Peis eller grue med pipa plassert på utsiden av ytterveggen.
Forblending	Ytterkledning av stein/mur lagt utenpå bærekonstruksjonen.

Ord	Forklaring
Gesimshøyde	Gesimshøyde er høyden opp til skjæringen mellom ytterveggenes ytre flate og takflaten. Hvor taket er forsynt med et takoppbygg som stikker mer enn 30 cm opp over takflaten, regnes høyden til toppen av takoppbygget. Gesimshøyde måles i forhold til ferdig planert terrengs gjennomsnittsnivå rundt bygningen.
Istandsetting	Reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av bygning eller et annet objekt opp på et vedlikeholdsnivå, slik at bare vanlig vedlikehold vil være nødvendig senere.
Kokhus	Dialektord for bygning beregnet for koking og ysting av ost.
Konservering	Bevaring i den tilstanden bygget er i i dag med sikte på å hindre, stanse eller forsinke nedbrytende prosesser.
Kulturlandskap	Alt landskap som er påvirket av mennesker. Betegnelsen brukes når det fokuseres på den menneskelige påvirkningen av landskapet, og særlig ofte om jordbrukslandskap.
Ljore	Åpning i taket hvor røyken slapp ut fra det åpne ildstedet (åren) midt på gulvet.
Masstu	Dialektord for rom/ bygg beregnet for oppbevaring av melkeprodukter og annen type mat.
Mønehøyde	Mønehøyde er høyden opp til skjæringen mellom to skrå takflater. Mønehøyde måles i forhold til ferdig planert terrengs gjennomsnittsnivå rundt bygningen.
Måssåfjellet	Dialektord for fjellområder hvor det ble sanket mose.
Nov	Hushjørne på tømmerhus.
Platting	Terrassebord lagt på ei ramme av trebjelker, som er lagt direkte på bakken.

Ord	Forklaring
Rekonstruksjon	Ordet betyr gjenoppbygging, gjenoppretting. I bygningsvernsammenheng handler det om å oppføre forhistoriske hus hvor man forsøker å rekonstruere en tapt bygning ut fra ulike former for dokumentasjon. Dette kan være spor i terrenget, skriftlige kilder, foto, muntlige kilder ol. Gjenoppbyggingen skal da foregå med de samme håndverksmessige metodene som i det opprinnelige bygget. Dette inkluderer dimensjoner på bygget, materialbruk, detaljering, utførelse og fargesetting.
Reparasjon	Reparasjon er istandsetting etter skade eller forfall.
Restaurering	Restaurering betyr å helt eller delvis tilbakeføre en bygning eller gjenstand til en tidligere tilstand. Ved restaurering må man velge hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til.
Seterstue	Bolighuset på setra. Andre lokale betegnelser er: seterbu, bua, seterhuset, setra.
SEFRAC-bygning	Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAC (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men i enkelte områder ble grensen satt noe lengre fram i tid. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen.
Grovt bindingsverk (skjelterverk)	Betegnelsen for en byggeteknikk med ett eller to kvarv tømmer i bunn, så kommer bindingsverket i form av stolper i hjørnene og på langsiden, støttet av skråstivere. På bindingsverket ligger ett eller to omfar med laftet tømmer, og med laftet gav. Bindingsverket er kledt med ulike typer panel. I Nord-Norge er denne byggeteknikken kaldt «skjelterteknikk».
Skjæle	Dialektord for det midterste rommet i en seterstue med treroms planløsning. Inngangen til setra var via porten i skjælet. Ordet Skjæle er avledet av «skåle» som betyr overdekt gang mellom to tømmerbygninger.

Ord	Forklaring
Svillstokk	Betegnelsen på den nederste stokken i et laftahus.
Takutstikk	Den delen av taket som stikker utenfor ytterveggen.
Taktro	Bordene som ligger an på takkonstruksjonene, (åsene eller sperrene) og som danner bæring for taktekkingen.
Takvinkel	Vinkelen på ei takflate målt mellom ei horisontal linje og takflata.
Terrasse	En bygd avsats foran bygninger. Fra terrassen er det vanligvis inngang til stua og trapp ned til nedenforliggende terreng.
Tørrmur av naturstein	En vegg, støttemur eller fundament bygd av murt naturstein uten bindemiddel (mørtel).
Vedlikehold	Rutinemessig arbeid for å hindre forfall på grunn av jevn og normal slitasje.
Vedtekje	Lokalt uttrykk for et inntrukket parti på langveggen av et bygg. Tekjet var laget for tørking og oppbevaring av ved eller annet utstyr.
Veranda	En åpen eller overbygd oppholdsplass som tilbygg til et hus. Taket på verandaen kan være understøttet av stolper.
Verdensarv	Kulturarv og/eller naturarv som er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarvstedene utgjør en arv som er umistelig for hele menneskeheten, på tvers av landegrensene.
Vernet kulturminne	Et kulturminne som er vernet ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene i denne sammenhengen er kulturminneloven, plan- og bygningsloven samt naturmangfoldloven.
Veggmora	Den øverste laftestokken i langveggen på en skjelterkonstruksjon. Også kalt raftstokk.

LITTERATUR OG KILDEHENVISNINGER

Forfatter/ utgiver	Tittel	Utgivelse år
Amund Spangen	Bygge og bo i Nord-Østerdalen	1993
Amund Spangen	Seterliv og byggeskikk	2009
Amund Spangen	Øst på dalom	1996
Else «Sprossa» Rønnevig	Gamle trehus. Vern, valg og muligheter	2004
Ola Steen	Håndlaft	2003
Olav Tryggve Hagen	KVIKNE, ei bygdebok	1951-52
Per Hvamstad	Magnillsjøan	2008
Per Hvamstad	Årbok for Nord-Østerdalen Artikkel: Byggeskikk i Forolhogna	2006
Per Gunnar Voll	Buene i Budalsfjella	2009
Røros Museums- og historielag	Setrer i Rørostraktom	2018
Stiftelsen Domkirkeodden, Jämtlands Läns Museum	Bygningstradisjoner i grensetrakter	2007
Universitetsforlaget, Riksantikvaren	Fredede hus og anlegg 3, Røros Bergstad	1983
Vingelen Kirke- og Skolemuseum, Bygdeboknemnda	Sætertrakter i Vingelen	2018
Vingelen Kirke- og Skolemuseum, Tove Haugli	Fortellinger om Vindgelens Sogn i Nordre Østerdalen. Tekster av Esten Trøen (1823-1897)	2001

BYGGESKIKKVEILEDER

FOROLLHOGNA NASJONALPARK MED TILLIGGENDE LANDSKAPSVERNOMRÅDER

Seterdalene i Budalen

TRØNDELAG

Vangrøftdalen Kjurrudalen

INNLANDET

Forollhogna
nasjonalpark

**Forollhogna nasjonalpark med
tilliggende landskapsvernområder**